

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра історії Східної Європи

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

магістра

на тему: « **Національне питання у поглядах декабристів**»

Виконав: студент V курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Сотников Денис Володимирович

Керівник: к.і.н., доц.

Єремєєв Павло Вікторович

Рецензент: д.і.н., проф.

Волосник Ю.П.

Харків – 2024

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
Розділ 1. Історіографія, джерела та методи.....	5
Розділ 2. Національне питання у переддекабристських та ранніх декабристських організаціях.	32
2.1. Семенівська артіль	32
2.2. Священна артіль	34
2.3. Кам'янець-подільський гурток Володимира Раєвського	36
2.4. Орден російських лицарів.....	37
2.5. Союз спасіння	38
2.5. Союз благоденства	39
Розділ 3. Національне питання у Північному та Південному товариствах.	43
Розділ 4. Національне питання у Товаристві об'єднаних слов'ян. «Малоросійське товариство» Василя Лукашевича.	74
ВИСНОВКИ	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	89

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Декабристський рух був одним із найважливіших етапів у розвитку Російської імперії. Роль декабристів у національних процесах у Російській імперії є однією з малодосліджених тем. У радянській історіографії діяльність декабристів розглядалася переважно з класової точки зору. У сучасній історіографії дослідження цієї теми проводяться в рамках порівняльно-історичного методу. Наукова актуальність полягає в тому, що дослідження ролі декабристів у національних процесах у Російській імперії сприятиме глибшому розумінню цього важливого етапу в історії Східної Європи.

Об'єктом дослідження є декабристський рух.

Предметом дослідження є ідеї та погляди декабристів на національне питання.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період з появи першої організації, що традиційно вважається переддекабристською, до початку 1826 р.

Територіальні межі дослідження, що охоплюють Російську імперію, обґрунтовані історичним контекстом розвитку декабристського руху.

Метою дослідження є визначення ролі декабристів у національних процесах у Російській імперії.

Для досягнення цієї мети необхідно вирішити наступні **завдання**:

- Розкрити ідеї та погляди декабристів на національні питання.
- Визначити, як формувалися погляди членів артілі щодо автономії народів, що населяли імперію.
- Дослідити підходи Північного товариства до питання автономії і незалежності народів, що входили до складу імперії.
- Проаналізувати ідеї Товариства об'єднаних слов'ян.

Наукова новизна дослідження полягає в наступному:

- Уточнено роль декабристів у національних процесах в Російській імперії.

- Уточнено зв'язок поглядів декабристів на національні питання із іншими політичними ідеями того часу, які були прогресивними для свого часу.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути корисними для істориків, політологів, соціологів і дослідників, які вивчають національні рухи, історію Російської імперії, розвиток суспільно-політичної думки та питання автономії. Матеріали роботи можна використовувати у навчальних курсах із історії декабризму, національно-визвольного руху та становлення демократичних ідей у слов'янських країнах.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, 4 розділів, 5 підрозділів, висновків та списку використаних джерел (116 позицій).

Розділ 1. Історіографія, джерела, методологія та методи

Історіографія проблеми. Рух декабристів став важливим елементом у розвитку історії народів, що колись були частиною Російської імперії. Група, відома як «Провісники свободи», брала активну участь не тільки в центральних регіонах Росії, але й на теренах України, Білорусі та Молдови. Навіть у вигнанні декабристи продовжували впливати на соціальний і культурний розвиток таких народів, як буряти, казахи, грузини, азербайджанці та інші.

Вивчення декабристського руху привернуло увагу багатьох наукових галузей, включаючи історію, філософію та літературознавство. Є численні фундаментальні дослідження, аналітичні роботи, науково-популярні видання, а також статті в періодичних виданнях, збірники матеріалів конференцій та доповідей. Було видано велику кількість документальних, епістолярних та мемуарних джерел, які висвітлюють діяльність цих «борців за свободу». За оцінками, у світі було опубліковано понад 14 тисяч видань, присвячених історії декабристів.¹

Дослідження декабристського руху в Російській імперії відзначалися різними підходами, об'єднаними спільною метою – глибоким вивченням цього історичного явища. Основна різниця між підходами полягала в завданнях, які ставили перед собою дослідники. Наприклад, представники академічної науки зосереджувалися на ретельному вивченні архівних матеріалів, пов'язаних з декабристами. Натомість прихильники революційно-демократичного напрямку використовували ці матеріали для обґрунтування боротьби проти самодержавства. Незважаючи на те, що радянська історіографія часто оцінювала дореволюційні дослідження негативно, ми прагнемо показати, що вони залишаються цінним джерелом оригінальних і, хоча й дискусійних, наукових положень, які зберігають актуальність. Слід визнати заслуги фахівців того часу,

¹Ошибка! Источник ссылки не найден.

чий праці мають наукову цінність і сьогодні. П. Парадизов² аналізує офіційну версію руху декабристів, зосереджуючись на революційній легенді про «апостолів правди», яку, на його думку, представляють роботи О.І. Герцена та М.П. Огарьова. Він також вивчає декабристознавчі праці вчених ліберального напрямку, таких як О.М. Пипін і В.І. Семевський, а також представників марксистської історіографії. Однак багато висновків Парадизова сьогодні потребують переосмислення, оскільки вони мають значне ідеологічне забарвлення і, таким чином, не сприяють об'єктивному відтворенню реального стану декабристознавства того часу. Важливо враховувати ідеї «апостолів правди», які були висловлені М.П. Мілюковим у своїй промові 27 грудня 1925 року в Сорбонні з нагоди 100-річчя збройного виступу дворянських революціонерів. Ці ідеї включають концепції громадянської свободи, рівності, республіканізму та федералізму³.

Важливим етапом у розвитку дослідження декабристського руху стали роботи М.К. Шільдера та М.І. Дубровіна (1837–1904). Дослідження цих вчених вирізнялись глибокою документальною насиченістю, відсутністю гучних обвинувачень, а також спокійним рефлексією над темою. Хоча серед дворянських істориків не було загального підходу до вивчення руху декабристів, вони відзначилися здатністю накопичувати значний документальний матеріал та визначили ключові аспекти вивчення цього руху⁴. Розуміння руху декабристів стало більш вираженим після реформи 1861 року. Виникло кілька шкіл та напрямків у декабристознавстві, представниками яких були В.О. Ключевський, Б.М. Чичерін, В.І. Семевський, та М.В. Довнар-Запольський – відомий представник Київської школи декабристознавців. Під час цього періоду активно вивчалися проблеми визвольного руху представниками революційно-демократичного напрямку. Крім того, інші вчені, такі як М.П. Павлов-

² Парадизов П. Декабристы. 1930, с. 120.

³ Мілюков П. Декабристи і зв'язок поколінь. 1990, № 52, с. 10.

⁴ Шильдер Н. К. Імператор Микола Перший. Його життя і царювання. СПб, 1903, т. I, с. 162–164, 218–280.

Сільванський⁵, П.Є. Щоголев, О.О. Корнілов, також активно досліджували проблеми декабристознавства. Семевський виділяється серед представників ліберально-народницького напрямку. Він народився у дворянській родині псковського поміщика, але його місце народження Полоцьк належало до Вітебської губернії. Його батьківська сім'я мала великий розмір і складалася з 14 членів. Семевський навчався в різних навчальних закладах та університетах, де отримав високу освіту. У некролозі, приуроченому до вшанування пам'яті М.І. Муравйова-Апостола⁶, В.Є. Якушкін висловлював думку, що декабристи, які повернулися із заслання, продовжували бути активними учасниками суспільного життя, включаючи вирішення селянського питання. В.Є. Якушкін зазначав, що декабристи особисто брали участь у суспільному житті, а їхня роль в реалізації реформи 1861 року була значущою. Свідчення декабристів у формі спогадів та листів підтверджували цей висновок. Зокрема, П.М. Свистунов був членом Калузького губернського комітету зі звільнення селян, а Є.П. Оболенський, Г.С. Батеньков, О.І. Анненков безпосередньо брали участь у проведенні реформ⁷.

У 1871 році був опублікований 6-й том праць М.І. Богдановича, у якому 15 глав присвячено руху декабристів. Автор розглядав причини виникнення руху, історію таємних організацій, а також діяльність окремих їхніх членів. Погляди Богдановича були несприятливими та враженими стереотипами: він оцінив виступ декабристів як «злочинний замах», спрямований на «царевбивство» та «страшний злочин». Він характеризував деяких декабристів негативно, наприклад, називав В.Л. Давидова «дуже поверхово освіченою» і С.Г. Волконського самолюбивою особою, а К.Ф. Рилєєва звинувачував у «платонічній любові до свободи», готовності брати особисту участь у насильницькому перевороті. Більшість цих поглядів ділив і М.К. Шільдер, який також визнавав декабристів «державними злочинцями» з головною метою

⁵ Казьмирчук Г. Д. Декабристи. Історіографія проблеми. 1917-1935 рр. 1994, с. 125.

⁶ Парадизов П. Нариси з історіографії декабристів. 1928, 287 с.

⁷ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

вбивства царя та готовністю до бунту. Наукові праці М.К. Шільдера і М.І. Богдановича відзначаються деякими позитивними аспектами. По-перше, це ґрунтовне використання різноманітного документального матеріалу. По-друге, чітке визначення раніше невивчених проблем. По-третє, вони уникають застосування миколаївських штампів та уникнення політизованого підходу до питань руху декабристів⁸.

Наприкінці XIX – на початку XX століття важливим фактором, що вплинув на розвиток декабристознавства, була поява талановитих істориків-професіоналів, таких як М.В. Довнар-Запольський⁹, В.І. Семевський¹⁰, М.П. Павлов-Сільванський, В.О. Ключевський і інші. На думку радянського академіка Л.В. Черепніна, В.О. Ключевський не вдалося належним чином висвітлити неперервний процес формування світоглядних позицій «предків Онегіна» у «складних умовах росту кріпосництва і зародження антикріпосницької ідеології». Згідно з Черепніним¹¹, він уявив їх у «кривому дзеркалі», зокрема, при розкритті зв'язку характеру Онегіна з декабристським повстанням. Його дослідження розглядало причини декабристського повстання, визнаючи його фактично як «останній гвардійський палацовий переворот», і спрощувало їх до «збігу випадкових обставин». Водночас, Черепнін наголошував, що «Курс» Ключевського недостатньо уважно приділив уваги визвольному рухові в Росії XIX століття, зокрема, руху декабристів. Систематична праця цих вчених над архівними матеріалами про рух декабристів сприяла прискоренню розвитку декабристознавства. Першим, хто отримав дозвіл на вивчення слідчих справ «споборників святої волі», був М.І. Богданович, а дозвіл на використання цих матеріалів отримали також М.Ф. Дубровін у 1880 році та В.І. Семевський у 1903

⁸ Шильдер Н. К. Імператор Микола Перший. Його життя і царювання. СПб, 1903, т. I, с. 162–164, 218–280.

⁹ Казьмирчук Г. Д. Вивчення руху декабристів в радянській історичній літературі. 1980, с. 56–64.

¹⁰ Семевський. Вопрос о преобразовании государственного строя России в XVIII и первой четверти XIX вѣка. Былое, с. 77.

¹¹ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

році. Організаційний розвиток історичної науки, зокрема в новостворених університетах на території Російської імперії, таких як Новоросійський університет в Одесі та університет в Тамбові, призвів до активізації діяльності наукових товариств і студентських гуртків. Наприклад, у 1911-12 навчальному році члени «Історико-етнографічного гуртка при університеті св. Володимира» під керівництвом професора М.В. Довнар-Запольського слухали доповідь Б.М. Барановського «Щоденник і листи М.І. Тургенєва». Вихованцями цього гуртка стали відомі декабристознавці, такі як В.М. Базилевич, Ф.Л. Ернст, Н.Д. Полонська.

Високоцікавим дослідником декабристських проблем був також Павло Єлисеєвич Щоголев (1877–1931), російський та радянський історик і літературознавець, син солдата з Воронезької губернії. Він взяв активну участь у революційному русі 1903 та 1905 років і опублікував значні дослідження, присвячені «першому декабристу» В.Ф. Раєвському та зв'язкам декабристів з автором «Горя з розуму» О.С. Грибоєдовим¹². У 1926 році ці роботи, значно розширені, були перевидані. П.Є. Щоголев також опублікував матеріали щодо арешту О.С. Грибоєдова у справі декабристів, ролі генерала Єрмолова у знищенні компрометуючих паперів поета, його подорожі до Північної Пальміри та перших днів його перебування на головній гауптвахті. Висвітлення цих подій не викликає заперечень, оскільки вони базуються на глибокому знанні документів. Аналізуючи документальні матеріали, Щоголев прийшов до висновку, що Грибоєдов був прийнятий до товариства лише кілька днів до свого від'їзду з Петербургу, його участь у товаристві, ймовірно, була формальною. Можливо, при від'їзді йому доручили деякі завдання в Києві до членів Південного товариства.

У 1903 році В.І. Семевський отримав дозвіл «обмежитись тільки написанням виписок із «Руської правди» П.І. Пестеля». Вчений значно уточнив

¹² Латиш Ю.В. Декабристи в Україні. Історіографічні студії/ Ю.В. Латиш. — К.:Логос, 2014. — 238с.

Лисенко М. Декабристський рух на Україні. 1954.

розділ про цю тему в своїй монографії, розширивши його. Пізніше він опублікував окрему студію у спеціальному збірнику, присвяченому селянському питанню. Семевський вносив значні уточнення та чітко формулював свою думку про причини виникнення таємних декабристських організацій. Аналізуючи документи Союзу спасіння та Союзу благоденства, в яких основним завданням була «пропаганда ліберальних думок щодо селянського питання, гуманне поводження з селянами і боротьба на легальній основі із зловживаннями», вчений прийшов до висновку, що основною причиною утворення таємних декабристських організацій було існування кріпосного права в Росії. Він приділив увагу програмному документу Південців – «Русській правді» П.І. Пестеля¹³ та Конституції М.М. Муравйова, яка відображала погляди членів Північного товариства. Особливо цікавим для нього було те, як лідери таємних організацій пропонували вирішити аграрне питання¹⁴. Замість глибокого втягнення в ідеологічні дискусії, слід зосередитися на аналізі висновків вченого стосовно руху декабристів. Важливо розглянути його погляди на окремі проблеми теми та його розуміння як соціального явища передової думки та культурного розвитку народів Росії. Зокрема, цікаво дослідити, як він оцінював рух декабристів як важливий елемент соціального та культурного прогресу в Росії [39].

В.І. Семевського, прихильника народницьких ідей, більше за все цікавив аграрний проект П.І. Пестеля, оскільки він вважав Пестеля «найбільш впливовим членом Південного товариства і самим видатним серед всіх декабристів». Основна увага вченого приділялася ідеї знищення кріпосного права та рішучого виступу за звільнення селян із землею. Проект П.І. Пестеля передбачав також особисту власність селян на землю та захист общинного землеволодіння, що було важливим аспектом для В.І. Семевського. За його думкою, П.І. Пестель

¹³ Киянська О. І. Наукова біографія П. І. Пестеля. 2002.

¹⁴ И.И. Горбачевский. Записки; Письма: Изд-во АН СССР, 1963. — 354 с
Іван Муравйов-Апостол: державний діяч, людина, батько декабристів. Київська старовина. 2012, с. 122-133.

пішов далеко вперед у порівнянні з М.І. Тургенєвим, оскільки він вимагав обов'язкового наділу для селян, тоді як Тургенєв, залишаючи Росію, не вважав за можливе звільнення селян із землею. Вперше в дореволюційному декабристознавстві Семевський звернув увагу на бажання Пестеля зберегти общинне землеволодіння, що, за його словами, дозволило йому назвати Пестеля фундатором народництва.

До лютого 1917 року декабристознавство пройшло важливий етап свого розвитку. Спочатку воно визначалося охоронною, або офіційною історіографією. Початковим витоком цього напрямку було «Донесення» Слідчої комісії, яке було підготовлене секретарем цієї комісії, О.Д. Боровковим, і в якому повторювалися положення Маніфестів Миколи I від 1 та 13 червня 1826 року¹⁵. «Донесення» спростовувало передові ідеї декабристів, зображуючи їх як змовників, серед яких виділялись такі фігури, як «дивний і нещасний» полковник О.М. Булатов, якого «виснажила внутрішня невиліковна хвороба», та «нетверезий» підпоручик Лейбгвардійського полку А.Л. Кожевников. У «Донесенні» були пропущені «Руська правда» П.І. Пестеля та «Конституція» Микити Муравйова, і зосереджено увагу на «Катехізисі» С.І. Муравйова-Апостола і М.П. Бестужева-Рюміна. Хоча було згадано республіканську форму правління, яку приймали члени Південного товариства, основна увага була звернена на ідею царевбивства. Ці висновки широко використовувались у своїх працях М.А. Корф та історик М.Г. Устрялов.

Перший період історії радянського декабристознавства, який охоплює 1917 – першу половину 1930-х років, поділяється на три етапи:

Перший етап, що тривав з 1917 до 1924 року, є етапом зародження і характеризується публіцистичним осмисленням руху декабристів в контексті долі країни та зміною поколінь дослідників. У цей період науково-дослідні заклади, створені ще до революції, продовжували свою діяльність, зокрема

¹⁵ Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання). 2005, с. 50-65.

академічні установи. Деякі з них, наприклад архіви та архівна справа, були реорганізовані, але в них працювали кадри, виховані ще до революції, які не поспішали співпрацювати з новою владою. Окрім того, продовжувалася публікація перевиданих щоденників і спогадів декабристів, серед яких особливо цінними були мемуари таких учасників руху, як М.С. Лунін¹⁶ і М.В. Басаргін¹⁷. Методика підготовки до друку документальних видань залишалася незмінною, особливо в частині коментування невизначених подій. Це пояснюється тим, що над підготовкою до друку документів працювали фахівці, світогляд яких сформувався до революційних подій 1917 року, такі як О.Є. Пресняков, П.Є. Щоголев, І.Ф. Павловський та інші.

Однак на початку 1920-х років радянська влада, встановивши свою домінування в економіці та політиці, почала активно втручатися в галузь науки, включаючи підпорядкування академічних установ та видавництв, призначення комуністів на керівні посади та контроль за діяльністю колишніх фахівців. Влада ініціювала розкол серед вчених. Це призвело до змін у науковому оточенні, в тому числі до виключення деяких фахівців з академічного середовища. У середині 1920-х років до команди вивчення архівної справи про декабристів приєдналися нові фахівці, так звані «старі спеціалісти» – Д.І. Багалій, Ю.Г. Оксман, Л.П. Добровольський, В.М. Базилевич, М.М. Дружинін та інші, які принесли новітній підхід до підготовки документальних видань, включаючи розгорнуті та обширні коментарі. Вони, виховані в традиціях старого системи освіти, працювали на нових питаннях руху декабристів¹⁸.

Дмитро Багалій, український історик, висловлював свої погляди на декабристів, підкреслюючи їхню значимість у формуванні національної свідомості в Україні та вплив на соціально-політичні зміни в Росії. Він вважав декабристів одними з перших, хто звернув увагу на проблеми національного визволення, зазначаючи, що їхні ідеї стали основою для подальшого розвитку

¹⁶ Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів: Всесвітня історіографія. 1999, с. 17.

¹⁷ Нечкина М. В. Декабристы. 1982.

¹⁸ Багалій Д. Декабристи на Україні. 1926.

українського національного руху. Багалій акцентував на прагненнях декабристів до скасування кріпацтва та побудови більш справедливого суспільства, розглядаючи їх як перших борців за соціальну справедливість в Російській імперії. Він також відзначав інтелектуальний потенціал серед декабристів, вказуючи на те, що їхня підтримка виходила не лише з аристократії, а й від представників інтелігенції, що свідчить про широкий спектр підтримки їхніх ідей. Багалій підкреслював зв'язок декабристів із західноєвропейськими ідеями, які надихнули їхні дії, вважаючи, що вони стали частиною глобального контексту боротьби за свободу та права людини. Він також бачив декабристський рух як важливий етап у розвитку російської та української історії, вважаючи їх попередниками більш пізніх революційних рухів, і зазначав, що їхні ідеї продовжували жити, впливаючи на наступні покоління. Загалом, Багалій вбачав у декабристах важливий елемент історичного процесу, який сприяв формуванню національної ідентичності та суспільних змін в Україні.

Другий етап (1925–1930 роки) в історії радянського декабристознавства є періодом становлення та організації наукового декабристознавства, що відзначається інтеграцією марксистсько-ленінської методології до дослідження проблеми. Після реорганізації вищих навчальних та науково-освітніх установ, зокрема тих, що спеціалізувалися на історії, радянська влада підпорядкувала історичну науку своєму контролю, перетворивши її на слухняний інструмент для будівництва соціалістичного суспільства. Репресії та тиск, спрямовані проти наукової еліти, стали характерною рисою нового режиму. Підпалюючи ворожнечу між вченими, партійні діячі захоплювали академічні установи і ініціювали вибори до академії, незважаючи на відсутність реального наукового внеску. Проникнення більшовиків в академічні та навчальні заклади посилювало їхній вплив на організацію діяльності цих установ. Реорганізація, в тому числі ВУАН, відбувалася швидкими темпами, оскільки наукова спадщина не відповідала «новій соціалістичній добі». Науково-дослідні заклади розвивалися відповідно до п'ятирічних планів. Науковцям і викладачам вищих навчальних закладів пропонували працювати разом із трудящими масами «на їх користь»,

реалізувати ідеали соціалізму та забезпечити тісний зв'язок наукової роботи академії з практикою соціалістичної промисловості та господарства в цілому. Наприкінці 1920-х років радянська влада впроваджує ряд заходів, спрямованих на ліквідацію традиційної академічної автономії і контроль над науковими дослідженнями¹⁹. На даному етапі, який охоплює період 1927–1928 років, відбувається реорганізація вищих навчальних закладів, зокрема університетів в Україні, які перетворюються в Інститути народної освіти. Свідченням цього є спогади декана основного (підготовчого) факультету Київського ВІНО ім. М.П. Драгоманова О.П. Оглоблина щодо реорганізації Київського університету св. Володимира²⁰. Особливістю цього етапу є активна діяльність ДПУ, де працюють та страждають сотні істориків, літераторів і журналістів. На цей час припадає знищення видатних академіків, таких як М.І. Яворський, М.Є. Слабченко, С.О. Єфремов, професор П.П. Филипович та інших. За матеріалами вищого ступеню секретності, зокрема постановою політбюро ЦК КП(б)У від 21 вересня 1928 року, відзначається, як Комуністична партія формує громадську думку щодо вчених. Академіка Єфремова піддавали дискредитації в очах широких мас радянської інтелігенції. Багато науковців потрапило до ГУЛАГу, серед них О.Ю. Гермайзе, Н.В. Суровцева, В.О. Романовський, В.М. Базилевич та інші, інтелігенція запанувала страх перед висловленням своєї точки зору щодо історичної науки²¹. У 1929 році академіками ВУАН були обрані О.Г. Шліхтер, М.О. Скрипник та інші партійні функціонери, які не мали відношення до справжньої науки²².

Третій етап (перша половина 30-х років) в історії радянського декабристознавства характеризується вульгарною критикою, утвердженням тоталітарних методів управління історичною наукою та перетворенням її на

¹⁹ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

²⁰ Парадизов П. Нариси з історіографії декабристів. 1928, 287 с.

²¹ Російські та польські революційні рухи в Україні 20-30-х років. 1998, с. 176–180.

²² Невельов Г. О. Російське декабристознавство кінця XIX – початку XX ст.: Історіогр. портр. 1993, 60 с.

служницю ідеологічних постулатів Комуністичної партії і тоталітарної системи. Цей період відзначається гонінням на оригінальні школи та напрямки в науці, включаючи декабристознавство. Влада активно переслідувала науковців, які намагалися досліджувати декабристський рух з нових, неортодоксальних перспектив, вважаючи їх погляди небезпечними для існуючого порядку. Наукові праці, які не відповідали офіційній лінії, піддавалися жорсткій критиці, а їх автори – репресіям. Це призвело до згортання творчої активності, а також до втрати наукового потенціалу у вивченні декабристського руху та його історії. У такий спосіб історична наука втратила свою незалежність, ставши знаряддям пропаганди і контролю над суспільною свідомістю.

Другий період розвитку радянського декабристознавства (друга половина 30-х – перша половина 80-х років) можна поділити на три етапи:

Перший етап – друга половина 30-х – перша половина 50-х років. Цей період відзначається утвердженням марксистсько-ленінсько-сталінського розуміння проблеми декабристського руху, а також зменшенням інтересу до його вивчення. Критика «школи» М.М. Покровського²³ та його послідовниці М.В. Нечкиної стає поширеною, а тема декабристів зазнає остаточного заідеологізування²⁴. Дослідники акцентують увагу на винятковому значенні положень Й.В. Сталіна для вивчення цього руху, що призводить до обмеження наукового підходу. У цей час відбувається нова реорганізація навчальних та науково-дослідних закладів, зокрема, повернення до університетів та педагогічних інститутів, а також академічних інститутів, таких як Інститут історії України АН України, де продовжують розробляти питання декабристознавства. Водночас закриваються деякі періодичні видання, що негативно впливає на обмін науковою інформацією та розвиток досліджень у цій сфері. У 40-50-х роках ХХ століття історіографічні праці, присвячені аналізу доробку дореволюційних істориків, написали такі вчені, як М.М. Лисенко, М.В.

²³ Мілюков П. Декабристи і зв'язок поколінь. 1990, № 52, с. 10.

²⁴ Нечкіна М. В. Вступ. Нариси історії історичної науки в СРСР. 1965, с. 11.

Нечкина та інші. У своєму кандидатському дослідженні український декабристознавець М.М. Лисенко дослідив ставлення істориків, таких як М. Ф. Дубровін (1837-1904), М. І. Богданович (1805-1882), М. М. Карамзін (1766-1826), М. А. Корф (1800-1872), М. Г. Устрялов (1805-1870), М. К. Шільдер (1842-1902), до руху декабристів. Лисенко зазначав, що «представники дворянської історіографії не лише не вивчали програми і тактики декабристів, але й намагалися довести, що їх не існувало і не могло бути, а саме повстання було лише «злочинною» «антиурядовою змовою»²⁵. Зрозуміло, що М. М. Лисенко був не правий, його висновки були визначені тодішніми тоталітарними умовами суспільства і, перш за все, історичної науки. Його помилка полягала у тому, що, будучи серйозним істориком, він оцінив праці дореволюційних вчених у загальному плані, не звертаючи уваги на значні відмінності в їхньому підході до оцінки діяльності декабристів.

Другий етап – друга половина 50-х – перша половина 70-х років. У цей період, відомий як «хрущовська відлига», спостерігається тимчасове пожвавлення інтересу до теми декабристів. Відбувається звільнення від утисків сталінського періоду, що дозволяє науковцям вільніше досліджувати питання, пов'язані з рухом декабристів. Дослідники починають відмовлятися від штучного прив'язування висновків Й.В. Сталіна до проблем історії, зокрема, щодо декабристів, що сприяє розширенню тематики та вдосконаленню методології досліджень. Цей період також відзначається зростанням кількості публікацій про декабристів, відновленням інтересу до їхніх ідей і ідеалів, що в цілому позитивно впливає на розвиток декабристознавства.

У середині 50-х років була опублікована двотомна праця видатного радянського дослідника декабристів М.В. Нечкиної. Перший розділ цієї роботи був присвячений історіографії руху декабристів, зокрема аналізу досліджень таких істориків, як О.М. Пипін, М.І. Богданович і В.О. Ключевський. Висновки

²⁵ Лисенко М. М. До питання тактики декабристів: Дис. на здобуття вчен. ступеня канд. іст. наук. 1949, с. 4.

цих дослідників у праці Нечкиної розглядаються як «фальсифікаторські», з твердженням, що після роботи М.А. Корфа вони не внесли нічого нового у вивчення декабристського руху. Хоча слід визнати вагомий внесок М.В. Нечкиної у вивчення історіографічних аспектів руху декабристів, варто відзначити, що через ідеологізацію історичної науки вона не змогла науково оцінити праці своїх попередників та відкинула ідею еволюційного розвитку декабристознавства до прихід марксистсько-ленінської концепції²⁶. Це спричинило помилковий розвиток у декабристознавстві, який заблокував прогрес проблеми.

На початку 1960-х років відбулася дискусія щодо періодизації розвитку радянської історичної науки. Результати цієї дискусії у 1962 році узагальнила М.В. Нечкіна. Під час аналізу 12 статей радянських істориків, вона запропонувала свою періодизацію, яка охоплювала: I період – від жовтня 1917 р. до середини 30-х років; II – з середини 30-х років до середини 50-х років; III – друга половина 50-х років – наш час, що завершувався у 1965 році, але враховував весь період будівництва розвинутого соціалістичного суспільства. Пропонована М.В. Нечкиною періодизація не охоплювала історію вивчення руху декабристів, що було відповідно, оскільки обговорювалася загальна періодизація радянської історичної науки²⁷.

У першій половині 1970-х років історик Г.А. Невелєв опублікував низку статей, присвячених аналізу праць таких видатних дослідників, як М.П. Павлов-Сільванський, М.В. Довнар-Запольський і В.І. Семевський. Його роботи внесли важливий вклад у вивчення декабризму. Особливо заслуговує на увагу його кандидатська дисертація, де вперше комплексно розглянуто дослідження декабристського руху провідними істориками кінця XIX – початку XX століття. Проте, не зважаючи на це, історіографічний аналіз Г. А. Невелєва мало можна

²⁶ Нечкіна М. В., Є. Н. Городецький. Розвиток радянської історіографії історії СРСР. 1978, с. 273–296.

²⁷ Нечкіна М. В. До підсумків дискусії про періодизацію історії радянської історичної науки. 1962, с. 57–78.

назвати неупередженим, оскільки в його працях відчутний однобічний підхід до оцінки праць дослідників того періоду²⁸.

Третій етап – друга половина 70-х – перша половина 80-х років. Цей період характеризується подальшим посиленням негативних тенденцій в житті соціалістичного суспільства. Незважаючи на загальну деградацію, відзначається активне вивчення окремих проблем, зокрема декабризму, як надзвичайно важливого феномена в суспільно-культурній галузі. Вчені, попри утиски та обмеження, продовжують досліджувати декабристський рух, акцентуючи увагу на його значенні для розуміння розвитку російського суспільства, культурних змін та політичних ідей того часу. Цей етап є критично важливим для подальшого переосмислення ролі декабристів у російській історії, оскільки в умовах кризових явищ відбувається потреба у нових підходах та відкриттях у дослідженнях.

Наукові дослідження українських декабристознавців в *1970-80-х роках*, зокрема Д. І. Багалія, В. М. Базилевича, Л. П. Добровольського, піддаються критиці через «негативний вплив... буржуазно-націоналістичного трактування декабристського руху М. Грушевського і С. Єфремова». Такі висновки, однак, не відображають сучасний рівень розвитку декабристознавчої історіографії. Значну увагу заслуговують історіографічні дослідження сучасних науковців, які аналізують роботу декабристознавців, що сформувалися в дорадянський період, але продовжували дослідження руху декабристів під час становлення радянської науки. Серед цих дослідників варто відзначити маловідомі імена, такі як М.К. Азадовський, М.О. Гершензон, О.Є. Пресняков, М.І. Яворський та інших, чий внесок у вивчення декабризму досі не отримав достатнього наукового висвітлення.

Третій період – кінець 80-х – до сьогодні, який умовно можна поділити на два етапи:

²⁸ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

Перший етап – кінець 80-х – початок 90-х років. У цей час так звана «гласність» та демократизація суспільства підірвали «непорушні» основи марксистсько-ленінського теоретико-методологічного вивчення теми декабристів. Це призвело до повернення з забуття праць декабристознавців 20–30-х років, таких як М.С. Грушевський, С.О. Єфремов, В.М. Базилевич, В.О. Романовський та інших вчених. Відкриття заборонених архівних фондів і розкріпощення думок вчених сприяли появі нових ідей, гіпотез та висновків у дослідженнях декабристського руху. Цей етап характеризується активним науковим пошуком, новими підходами та спробами переосмислення ролі декабристів у російській історії та їхньому впливу на розвиток суспільних і політичних ідей в Україні та Росії. У радянські роки історіографи піднімали важливі проблеми історіографічної науки, визначали своє бачення теоретичних основ. Хоча не всі їх висновки витримали випробування часом, але вони залишаються джерелом раціональних ідей. Зараз історіографія проходить період переосмислення, уточнення та розробки нових аспектів науки, включаючи маловивчені теоретичні аспекти. До них відносяться питання про школи, напрямки, течії, проблемну історіографію, роль персоніфікованої історіографії, періодизацію історії руху декабристів та інші²⁹. У 1988 році, виходячи з прийнятої періодизації, була запропонована власна періодизація вивчення руху декабристів, яка фактично повторювала періодизацію М.В. Нечкиної, але в контексті вивчення руху декабристів. Запропонована модель визначала такі етапи: I – від Жовтневої соціалістичної революції до середини 30-х років; II – друга половина 30-х років – перша половина 50-х років; III – друга половина 50-х років до наших днів.

Другий етап – 1990-ті роки. У цей період спостерігається хвиля критики на адресу попередніх досліджень і заперечення колись утверджених істин, які не завжди були достовірними. Ця критика відображає прагнення істориків до переосмислення минулого, в тому числі руху декабристів. З часом ця хвиля

²⁹ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

критики поступово переходить у час спокійного, вдумливого усвідомлення всього шляху історичної науки. Дослідники починають більш критично оцінювати власні методології та підходи, що використовувалися в минулому, і прагнуть сформулювати нові концепції, які б адекватно відображали складність декабристського руху та його значення в історії. Цей етап характеризується більшою відкритістю до різноманітності поглядів, акцентом на багатоаспектність досліджень та визнанням важливості контексту, в якому відбувалися події, що дозволяє краще зрозуміти ідеї, мотиви та дії декабристів.

Подальший розвиток радянського декабристознавства. Імена дослідників і їхні праці, які раніше були заборонені, повернулися з небуття «спецхранів». Заборона на праці М.С. Грушевського була знята, і геніальні твори були реабілітовані. Поширеною стала публікація праць О.Ю. Гермайзи, П.П. Филиповича, Д.І. Донцова, Д.І. Дорошенка, М.І. Яворського, С.О. Єфремова. Численні імена українських істориків повернулися до читацького загалу. Їхні погляди на декабристів стали об'єктом уваги нових дослідників. Також активізувалося проведення наукових конференцій, що стали ідеальним генератором нових ідей та підходів до вивчення історії декабризму³⁰.

На сучасному етапі розвитку історичної науки значення історіографічних досліджень значно зростає. У нових суспільно-політичних умовах, що виникли на рубежі 1980-1990-х років, історики відмовилися від застарілих догм і активно шукають нові шляхи до історичної правди. Для ефективного наукового пошуку потрібна серйозна дослідницька робота, що має на меті підняти історичну думку на новий рівень, вільний від попередніх схем і стереотипів. Історіографічні дослідження допомагають не лише підвищити ефективність наукової роботи, але й удосконалити теоретичний рівень творчості істориків, що в свою чергу підвищує якість та результативність конкретних досліджень. Вони також відіграють важливу роль у розробці наукової політики та соціальній практиці. Це стосується й історіографії руху декабристів, яка, спираючись на сучасні підходи

³⁰ Казьмирчук Г. Д. Декабристи: Історіографія проблеми. 1994, с. 3.

та гуманістичне сприйняття історії, може допомогти подолати накопичені раніше стереотипи та активізувати дослідження декабристського руху, що в останні роки помітно ослабло³¹. Варто звернути увагу на те, що лише декілька досліджень, які дійсно глибоко розглядають проблему місця та ролі декабризму в історіографії, з'явилися останніми роки. Цей напрямок вивчення діяльності «споборників святої волі» є одним з найбільш перспективних, поряд із спробами аналізу руху декабристів через особистості його учасників.

Одним із перших, хто порушив питання про значення декабристів в українській історії та намагався пов'язати цей рух із попередніми і наступними українськими опозиційними течіями, був С. Єфремов. Він розробив чітку концепцію еволюції українського федералізму у ХІХ столітті, включивши до неї ложу «Об'єднані слов'яни», Товариство об'єднаних слов'ян і Кирило-Методіївське братство. Єфремов вважав, що це була перша спроба в Києві знайти рішення національного питання, яке стало відправною точкою для розвитку слов'янського федералізму, «що кілька років по тому далеко вже виразніше зарясувався в «Обществе Соединенных Славян», а в 40-х роках досяг свого ідеологічного завершення в Кирило-Методіївському Братстві».

І. Лисяк-Рудницький називав Товариство об'єднаних слов'ян «українською гілкою декабристського руху» і стверджував, що його учасники опинилися «під контролем російських «якобінців» на кшталт Пестеля». На його думку, це призвело до того, що товариство «загинуло, не принісши довготривалої користі для України». Він також вказував, що це був тривожний знак на майбутнє: протягом усього ХІХ століття відбувалося знекровлення України через русифікацію її еліти. Цей процес йшов не лише на правому фланзі, де українці служили в царській бюрократії, але й на лівому, через їхню участь у революційних організаціях загальноімперського рівня.

³¹ Казьмирчук Г. Д. До питання про періодизацію вивчення руху декабристів. 1997, с. 28-33.

Концепція «українського декабризму» протиставлялася поглядам В. Леніна, який вважав декабристський рух виключно російським явищем. У своїй праці «Про національну гордість великоросів» (1914) Ленін зазначав: «Ми пишаємося тим, що ці насильства викликали опір нашого середовища, середовища великоросів, що це середовище висунуло Радіщева, декабристів». Тому конфлікт із впливовим М. Покровським та його школою був неминучий. Проте варто підкреслити, що концепція «українського декабризму» базувалася на марксистському (або, точніше, ленінському) підході, і представники школи Покровського неправильно звинувачували її в антимарксизмі. Її засновники, так само як і Ленін, бачили в декабристах не лише представників свого часу, а й попередників майбутніх політичних рухів.

Російські дослідники декабризму, зокрема М. Нечкіна, наполягали на ідеї національної однорідності, підкреслюючи російський характер декабристського руху. Нечкіна, яка вперше спробувала дослідити діяльність Товариства об'єднаних слов'ян, стверджувала, що «слов'яни» були окремою течією серед декабристів і були попередниками не українських федералістів, а революціонерів-різочинців. Цей висновок, ймовірно, базувався на «Записках» І. Горбачевського.

На сьогодні виникає необхідність об'єктивно розглядати декабристознавство у всіх його аспектах. Проте останнім часом «апостолам правди» приділяють значно менше уваги, ніж у минулих роках. Відзначається спад в кількості публікацій, а також припинення тематичних заходів, виставок, науково-теоретичних та науково-практичних конференцій, які завжди стимулювали появу нових ідей і дискусій. Це обумовлено, насамперед, кризовим становищем суспільства та історичної науки в Україні та країнах з близьким минулим, зумовленим неспроможністю держави надати належне фінансування науковим, архівним і педагогічним установам³².

³² **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

З іншого боку, відмовляючись від застарілої ідеологізованої та теоретизованої концепції руху декабристів, дослідники не завжди в змозі одразу прийняти нові принципи та методи дослідження цієї складної та багатопланової проблеми. Декілька провідних декабристознавців покинули цей світ, таких як М. В. Нечкина, М. М. Лисенко, Ю. П. Павлов.

Замість професійних істориків, до висвітлення життя та діяльності «Провісників свободи» все частіше приєднуються публіцисти, які вживають нігілістичний підхід. Засоби масової інформації часто заміняють колишні позитивні оцінки негативними без глибокого аналізу, що не сприяє популяризації знань про декабризм³³. Сучасні журналісти, вдаючись до політичних спекуляцій, порівнюють організаторів неуспішного серпневого путчу 1991 року в Москві з «далекими нащадками Бестужева» та «останньою еволюційною гілкою полум'яних революціонерів». Дружини лідерів ДКНС порівнюють з декабристками. Важливо відзначити, що такі аналогії викликають непорозуміння навіть серед колег.

Зараз сучасні декабристознавці високо цінують історіографічні праці М. В. Нечкиної, Л. П. Добровольського, Д. І. Багалія, які аналізують внесок дореволюційних декабристознавців. Однак у деяких новітніх дослідженнях не завжди об'єктивно оцінюється робота представників радянського декабристознавства з часів його становлення. Зокрема, М. М. Покровський та його послідовники іноді визначаються як прибічники «помилкової концепції протиставлення Північного і Південного декабристських товариств», розгляданих як повністю відмінні за класовим складом, соціальною програмою і військовою тактикою. При цьому їх внесок у дослідження руху декабристів може бути неправильно оцінений³⁴.

Зараз відомий декабристознавець М. М. Дружинін вказує, що хоча «класичні дослідження старіють з часом, втрачаючи актуальність, вони не

³³ Казьмирчук Г. Д., Латиш Ю. В. Українське декабристознавство. 2002, с. 282.

³⁴ Добровольський Л. П. "Decembriana". До підсумків ювілейної літератури про південний декабризм. 1927, с. 901–921.

зникають і залишаються в історіографії як важливі віхи», і наголошує, що вони стимулюють нові покоління вчених до створення більш вагомих праць. Додатково, важливим напрямком у сучасному декабристознавстві є зарубіжна історіографія^{35 36}.

Декабристознавство, визначаючись як невід’ємна складова історіографічної науки, має свою власну історію вивчення, яку формували і продовжують розвивати вчені. Проблеми історіографічних джерел висвітлювалися В. Г. Сарбеєм і В. Ю. Афіані, а питання шкіл, напрямків і течій розробляли Р. А. Кирєєв і І. Л. Беленький.

Погляд на дослідження руху декабристів змінювався у вчених під впливом соціально-економічних і політичних подій різних епох. Наприклад, селянська реформа 1861 року викликала інтерес до декабристів через їхні вимоги щодо аграрної проблеми. Буржуазно-демократична революція 1905-1907 рр. сприяла відчиненню архівів, де знаходилися документи про слідство і суд над декабристами. Жовтневий переворот 1917 року порушив вивчення руху з більшовицьких позицій, а серпневий путч 1991 року викликав переосмислення деяких аспектів з класових позицій «більшовизму і сталінізму». На різних етапах розвитку декабристознавства відбувалися зміни в тематиці, пов’язані як із ростом фахової підготовки дослідників, так і з розвитком джерелознавчої бази та суспільними явищами.

Для наукового дослідження цих процесів важливо розглядати, як розширювався діапазон захоплення рухом декабристів, як формувалися декабристознавчі школи, які проблеми ставали актуальними, і як впливали політичні зміни. Наукова періодизація вивчення історії проблеми сприятиме вивченню факторів, що впливали на розвиток декабристознавства³⁷.

³⁵ Sitran G. Il decabrisimo: Un paradigma della storiografia sovietica. *Anali di Ca' Foscari*. Paideia, 1978. Vol. 17, № 1, p. 81–86.

³⁶ Mazour A. G. *Women in Exile: Wives of the Decembrists*. Tallahassee (Fla): University Press, 1975. X. 134 p.

³⁷ Декабристы: Библиогр. указ. лит. 1980-1983 гг. 1985, с. 46. Декабристы: Указ. лит. 1989 г. 1990. - 56 с.;

Сарбей та Афіані зосереджували увагу на аналізі декабристського руху в контексті його впливу на національні питання в Україні. Сарбей приділяв увагу розвитку української самосвідомості та прагненням автономії серед українських діячів декабристського руху. Афіані, досліджуючи регіональні особливості руху декабристів, також звертався до проблеми взаємин декабристів з українським народом, висвітлюючи специфіку ставлення до національних прав і свобод. Кирєєв та Беленький розглядали декабристський рух як загальноімперське явище, проте з особливим фокусом на міжнаціональних відносинах у багатонаціональній Російській імперії. Кирєєв аналізував вплив декабристських ідей на ідею федералізму, яка була близька багатьом учасникам руху, особливо у Південному товаристві. Беленький же приділяв увагу поглядам декабристів на національне питання, розглядаючи їх як реакцію на політику російського імперіалізму та на зростання національної свідомості в регіонах³⁸.

Дружинін досліджував питання, пов'язані з соціально-економічним і національним контекстом декабристського руху. Він розглядав погляди декабристів на необхідність визволення національних меншин, як частину їхньої ширшої боротьби за свободу та соціальну справедливість. Дружинін звертався до національних аспектів діяльності як Північного, так і Південного товариств, розкриваючи їхній вплив на формування національної самосвідомості в різних народів імперії. Нечкина³⁹ – одна з провідних дослідників декабризму, зокрема його політичних і соціальних аспектів. У своїх роботах вона систематично аналізувала ідеологічні засади руху декабристів, особливо акцентуючи увагу на національному питанні. Вона підкреслювала, що декабристи, хоча і прагнули реформ, все ж мали різні погляди щодо національної автономії народів, що входили до складу імперії, та ставлення до федеративного устрою. Добровольський вивчав декабристський рух через призму їхніх суспільно-політичних ідей, зокрема ставлення до різних етнічних груп. У своїх роботах він

³⁸ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

³⁹ Нечкина М. В. Декабристы. 1982.

звертав увагу на те, як декабристи ставилися до національного визволення і прагнення деяких народів до автономії. Добровольський підкреслював, що хоча декабристи прагнули змін, їхні погляди на національне питання залишалися нерівномірними та залежали від конкретних програм товариств, до яких вони належали. Багалій⁴⁰ досліджував українське питання у контексті декабристського руху. Він звертав увагу на діяльність окремих діячів, таких як Василь Лукашевич і Малоросійське товариство, аналізуючи їхні прагнення до автономії та національних прав для українців у складі Російської імперії. Багалій підкреслював важливість національного питання для українських декабристів та їхньої боротьби за збереження національної культури та ідентичності.

Розглядаючи історіографію присвячену декабризму від її початку до сьогодні не можна не згадати про видатних українських вчених, що написали велику множену досліджень з цієї проблематики, які зробили вагомий внесок в історію вивчення декабризму, а саме Казьмирчук Г. Д та Латиша Ю. В.⁴¹, які зараз вивчають дане питання. Так Казьмирчук Г.Д. приділяв особливу увагу декабристам в Україні, так само як і Латиш⁴², руху декабризму, історіографічним проблемам такі, як періодизація, суспільним та політичним рухам, ідеям декабристів. Данні роботи дали можливість вивчити рух декабристів, а саме їх національні погляди декабристів на більш глибокому рівні, звертаючи увагу на маловивчені теми.

Джерельна база дослідження.

Для досягнення наших дослідницьких цілей ми використали низку джерел, які дозволили створити цілісну картину поглядів декабристів на національне питання:

⁴⁰ Багалій Д. Декабристи на Україні. 1926.

⁴¹ Казьмирчук Г. Д., Латиш Ю. В. Українське декабристознавство. 2002

⁴² Латиш Ю.В. Декабристи в Україні. Історіографічні студії/ Ю.В. Латиш. — К.:Логос, 2014. — 238с.

1. Документи особового походження. Це був один із основних напрямків нашого дослідження. Особисті листи, щоденники та спогади декабристів стали безцінними свідченнями епохи. Вони не лише зафіксували обставини повстання, але й розкрили внутрішній світ його учасників, їхні переживання, надії та страхи. Наприклад, листи Тургенєва, мемуари Горбачевського⁴³ чи щоденник Муравйова-Апостола, надали глибоке розуміння їхніх мотивацій і моральних пошуків⁴⁴.

2. Літературні твори декабристів. Літературна спадщина декабристів також послужила важливим джерелом для нашого дослідження. Поезія, прозові твори та драматургія, написані їхніми представниками, дозволили нам глибше усвідомити ідеали, цінності та прагнення учасників руху. Відомі твори таких авторів, як Олександр Пушкін⁴⁵, ідеї яких були збережені й інтерпретовані декабристами, а також їхні власні твори.

3. Програмні документи. Вони є невід'ємним джерелом, що дає змогу вивчити політичні, соціальні погляди, ідеали декабристів. Завдяки ним були проаналізовані особливості декабристських рухів та спільні риси. Найважливішими з найважливіших таких документів були «Зелена книга» Союзу благоденства⁴⁶, «Руська правда» Пестеля⁴⁷, а також «Конституція» Микити Муравйова⁴⁸.

4. Матеріали слідства проти декабристів. Слідство, що розпочалось після повстання декабристів 1825р. дало нам змогу вивчити їхні рухи на більш

⁴³ И.И. Горбачевский. Записки; Письма: Изд-во АН СССР, 1963. — 354 с

⁴⁴ И.И. Горбачевский. Записки; Письма: Изд-во АН СССР, 1963. — 354 с

Іван Муравйов-Апостол: державний діяч, людина, батько декабристів. Київська старовина. 2012, с. 122-133.

⁴⁵ Федоров В. А. Академік М. В. Нечкіна (1901–1985) – історик руху декабристів. Вістн. Моск. ун-ту. Сер. 8, Історія. 1986, № 3, с. 40–61.

⁴⁶ Пыпин А.Н.: Общественное движение в России при Александре I. 3-е изд. СПб., 1900. С. 547 и след.

⁴⁷ Нечкина М.В. Русская правда П.И. Пестеля и сочинения, ей предшествующие. 1958.

⁴⁸ Дружинин Н.М. Избранные труды: Революционные движения в России в 19в. с.141-197.

глибшому рівню, тому як слідство, проводивши допити, надало важливі показання самих декабристів, що є безумовно необхідним джерелом для дослідження їх соціальних, політичних, а найголовніше національних поглядів. Для цього була використана збірка опублікованих слідчих справ⁴⁹.

Завдяки цим джерелам ми змогли не лише проаналізувати події, які оточували декабристський рух, але й вивчити його вплив на формування політичної свідомості та ідеології в Російській імперії. Дослідження цих джерел дозволило нам виявити нові грані декабристського руху, що підкреслює його складність і багатогранність, а також відкриває нові горизонти для подальших наукових розвідок у цій важливій сфері.

Таким чином, використані джерела стали основою для всебічного та комплексного аналізу ролі національного фактора у декабристському русі, що дозволило нам підсумувати й краще зрозуміти складність декабристських поглядів.

Методологічна основа та методи дослідження

У дипломній роботі використовували кілька основних принципів та методів для всебічного вивчення декабристського руху, що дозволило нам отримати глибше розуміння цього історичного явища.

1. Принцип історизму. Цей принцип передбачає всебічний аналіз історичних документів, свідчень та подій, що стосуються декабристського руху. Ми досліджували листи, щоденники учасників руху, офіційні документи та мемуари, щоб відтворити контекст подій. Це дозволило нам зрозуміти не лише фактичний перебіг подій, але й їх значення для подальшої історії Східної Європи.

2. Соціологічний метод. Для глибшого розуміння причин, які спонукали до декабристського руху, ми застосували соціологічний метод, зосередившись на вивченні соціальних і економічних умов того часу. Це включало аналіз

⁴⁹ Восстание декабристов: документы. 1925–2016. [Електронний ресурс] Режим Доступу: <http://decabristy-online.ru/doc/dela/>

становища різних соціальних груп, зокрема дворянства, яке було головною силою руху, а також розглядання економічних чинників, таких як кріпосне право, яке викликало невдоволення серед інтелігенції і сприяло формуванню революційних настроїв. Такий підхід дозволив нам побачити декабристський рух не лише як політичну подію, але й як соціальну реакцію на глибокі економічні та соціальні зміни.

3. Історико-психологічний метод. Вивчення особистостей декабристів та їх мотивацій було можливим завдяки використанню історико-психологічного методу. Ми проаналізували біографії ключових постатей руху, зокрема таких як Пестель, Муравйов, та інших, звертаючи увагу на їхній особистий досвід, цінності та ідеали. Цей підхід дав нам змогу зрозуміти, чому ці індивіди стали на шлях боротьби за зміни, які мотиви їх спонукали до активних дій, а також як їхнє оточення та соціальні умови вплинули на їхні рішення.

Вивчаючи погляди декабристів на національне питання, історико-генетичний метод дозволяє простежити, як формувалися їхні ідеї про національну автономію, які ідеї вплинули на їхню програму, чому саме в певні історичні моменти ці ідеї набули популярності та як погляди декабристів вплинули на національно-визвольні рухи інших народів. Застосування цього методу допомагає глибше зрозуміти, чому деякі декабристи почали розглядати федеративний устрій як варіант для Російської імперії, і чому інші товариства мали різні підходи до національного питання. Історико-генетичний метод допомагає показати етапи формування ідей та їхню трансформацію під впливом соціальних і політичних умов.

Застосування історико-порівняльного методу є порівняння поглядів декабристів на національне питання з підходами до національного питання в інших визвольних рухах, таких як польське визвольне повстання або рухи на Балканах. Цей метод дозволяє, наприклад, дослідити, як декабристи ставилися до питання національної автономії у порівнянні з іншими рухами, які діяли за подібних умов, але в різних географічних чи культурних контекстах.

Метод аналізу полягає у розчленуванні досліджуваного об'єкта на окремі складові частини з метою їх вивчення. Це дозволяє досліднику детально розглянути кожен елемент і зрозуміти його роль та функцію в структурі об'єкта. Аналіз допомагає глибше зрозуміти складні явища або процеси, виділяючи основні фактори, що їх формують. В історичних дослідженнях аналіз може застосовуватися для розгляду окремих аспектів декабристського руху: соціальних, політичних, ідеологічних. Дослідник може аналізувати програмні документи декабристів, їхні погляди на національне питання або соціальну справедливість, щоб виявити ключові елементи їхньої ідеології.

Синтез є протилежним до аналізу процесом і полягає в об'єднанні окремих елементів або аспектів в єдине ціле для цілісного розуміння об'єкта. За допомогою синтезу дослідник узагальнює інформацію, отриману в процесі аналізу, щоб зрозуміти досліджуване явище у всій його повноті. Після детального аналізу окремих складових декабристського руху дослідник може синтезувати ці знання, щоб побачити загальну картину: як ідеологія декабристів вплинула на політичний та соціальний розвиток Російської імперії і як їхні погляди на національне питання відображалися у програмних документах.

Індукція – це метод узагальнення, при якому дослідник, ґрунтуючись на окремих фактах, робить загальний висновок. Індуктивний підхід дозволяє формулювати загальні закономірності на основі конкретних спостережень. Вивчаючи окремі факти діяльності декабристів у різних регіонах Російської імперії, дослідник може дійти індуктивного висновку про загальні тенденції руху декабристів щодо національного питання або соціальних реформ.

Дедукція – це метод, за якого висновок формується на основі загальних принципів або теорій, що застосовуються до конкретних випадків. Дедуктивний метод дозволяє переходити від загального до конкретного, застосовуючи загальні положення до окремих фактів. Вивчаючи загальні теоретичні положення політичної та соціальної філософії XIX століття, дослідник може за допомогою дедукції зробити висновки про те, як ці загальні ідеї вплинули на

конкретні погляди декабристів щодо реформування суспільства або національної автономії.

Завдяки застосуванню цих методів, ми змогли створити комплексну картину декабристського руху, яка охоплює як його історичний контекст, так і соціальні та психологічні аспекти, що його супроводжували.

Розділ 2.

Національне питання у переддекабристських та ранніх декабристських організаціях.

2.1. Семенівська артіль

Створенню таємного товариства декабристів передувало формування тісних товариських груп, у яких можна було постійно обмінюватися думками, обговорювати хвилюючі питання. Саме повітря епохи сприяло виникненню тісних ідейних зв'язків. У насиченій волелюбними ідеями атмосфері глибоко дихалося після «грози дванадцятого року»⁵⁰. Усе закликала до концентрації сил і прийняття практичних рішень, а отже – до організації, до згуртування однодумців. Першому таємному товариству декабристів передувало створення кількох більш ранніх організацій. Усі вони стали школою майбутнього руху, його безпосередньою передумовою.

Після війни 1812 року виникають чотири ранні предекабристські організації: дві офіцерські артелі – одна в Семенівському полку, інша серед офіцерів Головного штабу («Священна артель»), Каменець-Подільський гурток Володимира Раєвського та «Орден російських лицарів» Михайла Орлова і Матвія Дмитрієва-Мамонова⁵¹. Початки об'єднань виникали не випадково і не самі по собі, а в широкому середовищі громадського брожіння.

Створення офіцерської артелі в гвардійському полку було, взагалі кажучи, звичним явищем: господарські полкові артелі виростали з спільних економічних інтересів офіцерства, а режим полкової життя в умовах мирного часу легко об'єднував офіцерів у колектив з єдиним розпорядком дня та однаковими життєвими потребами. Новим було приєднання до цих звичних форм полкової

⁵⁰ Казьмирчук Г. Д. Бібліографічний покажчик. Вступна стаття В. Л. Смирнова. 1990, с. 20.

⁵¹ Невелев Г. А. Історія декабристів у працях В. І. Семевського. 1975, с. 232–257.

життя спілкування ідейного характеру та виникнення ознак політичного об'єднання, що турбувало пильне начальство.

Про Семенівську артель свідчить декабрист І.Д. Якушкін, один з її засновників. Вона виникла в гвардійському Семенівському полку незабаром після закінчення війни, ймовірно, в 1814 році, коли гвардія повернулася з Парижа до Петербурга. До артелі входило, за спогадами Якушкіна, близько 15-20 семенівських офіцерів, які об'єдналися, щоб мати можливість щодня обідати разом. Однак обідали не лише вкладники, а й усі ті, кому за службовими обов'язками доводилося проводити цілий день у полку⁵².

Новизну цього явища відзначає і сам Якушкін: «У 1811 році, коли я вступив у Семенівський полк, офіцери, збираючись разом, або грали в карти, без зазріння совісті надуваючи один одного, або пили і кутили напропалу». Тепер же все стало інакше – культурним і осмисленим: «Після обіду одні грали в шахи, інші читали вголос іноземні газети і слідкували за подіями в Європі – таке проведення часу було абсолютно нововведенням»⁵³.

Полковий командир Семенівського полку генерал Потьомкін, як свідчить Якушкін, підтримував артіль і іноді обідав разом із її членами. Але «через кілька місяців» після виникнення артелі Олександр I наказав полковому командиру «припинити артіль у Семенівському полку», сказавши при цьому, що «такого роду зборища офіцерів йому дуже не подобаються».

За наказом Олександра I у 1815 році Семенівська артель, найбільша з усіх організацій, була заборонена. Всі ці організації існували на легальному або полулегальному становищі.

9 лютого 1816 року члени Священної та Семенівської артелей об'єдналися в першу декабристську організацію, яка отримала назву «Союз спасіння». Цю організацію також називали «Товариство істинних і вірних синів Вітчизни».

⁵² Ченцов Н. М. Юбилейная литература о декабристах. 1924-1926. 1927, с. 112.

⁵³ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

Об'єднання стало важливим кроком у розвитку декабристського руху, оскільки його члени прагнули створити структуру, яка б об'єднувала однодумців для боротьби за ідеї свободи і реформ у Росії. «Союз спасіння» поклав початок новій етапу в організаційній діяльності декабристів, зміцнюючи їхні позиції та сприяючи подальшому формуванню політичних поглядів, які знайшли своє відображення в наступних декабристських організаціях.

2.2. Священна артіль

Офіцерську «Священну артіль» заснував офіцер Генерального штабу Олександр Муравйов, майбутній засновник таємного товариства декабристів. Друг О. С. Пушкіна, лицейст Іван Пущин, був членом цього об'єднання і згадує: «Ще в лицейському мундирі я був частим гостем артелі, яку тоді склали Муравйови (Олександр і Михайло), Бурцов, Павло Колопгін і Семенов. З Колошиним я був у родстві. Постійні наші бесіди про предмети суспільні, про зло існуючого у нас порядку речей і про можливість змін, бажаних багатьма втайні, надзвичайно зблизили мене з цим мислячим гуртком; я здружився з ним, майже жив у ньому. Бурцов, якому я більше висловлювався, знайшов, що за моїми думками і переконаннями, винесеними з Лицею, я готовий для справи. На цьому підставі він прийняв у товариство мене і Вольховського, який, поступивши в гвардійський генеральний штаб, став його товаришем по службі. Бурцов одразу ж узнав його, зрозумів і оцінив»⁵⁴.

Артель організувала свій внутрішній побут за республіканським принципом; в одній із кімнат висів «вічевий дзвін», по звуку якого всі учасники артелі збиралися для вирішення спільних справ: «Кожен член суспільства мав право у нього дзвонити, – зауважує Микола Муравйов. – По звуку всі збиралися,

⁵⁴ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

і тоді вирішувалися вимоги члена». Розстаючись з «братами і товаришами», Микола Муравйов гірко оплакував і цей дзвін.

Піднесення перед новгородською вічевою «республікою» – яскрава, характерна риса декабризму. Національне почуття освячувало бажану форму політичного буття, згадуючи про славне історичне минуле. Це свідчить про те, що декабристський рух не лише прагнув до змін у суспільстві, але й намагався пов'язати свої ідеї з історичними традиціями, що підкреслювало значення національного чинника у їхній діяльності.

Дослідження «мислячого гуртка» декабристів, що виник навколо «Священної артелі», дійсно обмежене, але достатнє для встановлення його існування та первинної характеристики. Серед основних джерел, які підтверджують факт існування цього об'єднання, можна виділити чотири мемуарні свідчення. Три з них належать безпосереднім членам артелі — І. І. Пущину, Н. Н. Муравйову та В. Кюхельбекеру, а четверте — їхньому близькому другу, декабристу А. Є. Розену⁵⁵.

Також ми маємо два документи, що стосуються ідейного життя самої артелі: пам'ятку «Постійність», надану артеллю Н. Муравйову, та вірш Мещевського «К артельним друзям». Додатково, епістолярне свідчення А. С. Шишкова розширює коло прямих свідчень.

Серед первинних джерел, окрім свідчення І. І. Пущина, особливу увагу заслуговують «Записки» Н. Н. Муравйова-Карського, які поки що не були використані для дослідження цієї теми. В цих «Записках» збереглося назва товариства – «Священна артель». Наприклад, описуючи свій від'їзд з Петербурга, Н. Муравйов згадує: «Священна артель наша проводила мене до Середньої Рогатки...», а в іншому місці він говорить про «святе братство».

Довгий час вважалося, що свідчення І. І. Пущина є єдиним згадуванням про гурток Муравйова-Бурцова. Однак у 1936 році публікація роботи Ю. Н. Тиниянова «Пушкін і Кюхельбекер» внесла новий матеріал про цей гурток. Ю.

⁵⁵ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

Н. Тиниянову вдалося прочитати в щоденнику В. К. Кюхельбекера рядки, які містять інформацію про гурток, зокрема про збори молодих людей, які «подавали найкращі надії»⁵⁶. Серед учасників гуртка були також Петр Колошин, Михайло Пуцин, Олександр Рачинський, Дельвіг і Кюхельбекер.

Ця інформація про гурток Муравйова-Бурцова дозволяє краще зрозуміти його склад і ідеї, які обговорювалися серед учасників, підкреслюючи їхній інтерес до суспільних змін і розвитку політичної думки в Росії того часу.

2.3. Кам'янець-подільський гурток Володимира Раєвського

Владимир Федосеевич Раевский – ключова постать у руському декабристському русі. Його роль у створенні та розвитку політичних гуртків у період перед декабристськими збройними виступами має велике значення. У 1826 році, у Каменці-Подільському, Раєвський заснував тайний офіцерський гурток «Железные перстни», який став одним з перших подібних об'єднань в Росії⁵⁷.

Раєвський народився у 1795 році і став учасником Вітчизняної війни 1812 року. Його військова кар'єра розвивалася, коли він служив ад'ютантом командувача артилерії 7-го піхотного корпусу в Каменці-Подільському, де, скориставшись обставинкою, організував «Железные перстни». Цей гурток об'єднував гвардійську молодь, яка, хоча й не ставила чітких політичних цілей, критикувала існуючий порядок і висловлювала прагнення до змін.

Раєвський також був учасником інших таємних організацій, таких як «Союз благоденствия», в якому він активно займався теоретичними питаннями декабризму. Під час служби в Кишиневі він познайомився з Олександром Пушкіним, що сприяло розвитку його літературної діяльності. Однак у 1822 році,

⁵⁶ Бойко М. К., Сілкін А. В. Рец. на кн.: Казьмирчук Г. Д. Декабристовеждение: Итоги и проблемы. 1917-1993 гг. 1996, с. 138.

⁵⁷ Нечкина М. В. Движение декабристов, т. 1. 1955.

після арешту, він зазнав покарання у вигляді довічної посланки в Сибір, де продовжив свою педагогічну і просвітницьку діяльність, впливаючи на наступні покоління.

Таким чином, В. Ф. Раєвський став символом боротьби за свободу і зміни в Росії, а його діяльність стала важливим етапом у формуванні декабристського руху. У 1975 році біля входу в Каменець-Подільську фортецю було встановлено пам'ятний знак на честь його внеску в історію.

2.4. Орден російських лицарів

Орден Русских Рыцарей – це одне з перших таємних товариств, що виникли в Росії під впливом ідей Французької революції, яке було засноване у 1815 році генерал-майором М. Ф. Орловим і М. А. Дмитрієвим-Мамоновим. Ця організація ставила за мету запровадження конституційної монархії в Росії.

Програмні документи Ордену свідчать про серйозний підхід до політичних змін. Ще у 1814 році була розроблена програма, що містила «Пункты преподаваемого во внутреннем Ордене учения», яка, в свою чергу, частково повторювала «Кондиции», що накладали обмеження на владу імператриці Анни Іоаннівни. В 1816 році була надрукована програма «Краткие наставления русским рыцарям» на французькій мові, що слугувала інструкцією для нових членів товариства⁵⁸.

З часом ідеологія Ордену почала еволюціонувати у бік радикалізації. Якщо спочатку акцент робився на створенні конституційної монархії з обмеженням влади самодержця Сенатом, то до кінця 1816 року була розроблена нова програма «Краткий опыт», яка вже передбачала двопалатний парламент, складений із вельмож і мешкан. Ці ідеї були натхненні французькими документами, що стосувалися республіканського устрою.

⁵⁸ Белінський В. Г. Зібрання творів: У 9-ти т. 1977, т. 2, с. 253, 280, 346.

Серед відомих членів Ордена Русских Рыцарей були такі постаті, як письменник Іван Тургенєв, поет Денис Давидов, а також князь Меншиков і Бенкендорф. Однак, активна діяльність Ордена тривала недовго – він припинив своє існування в 1817 році. У 1818 році, об'єднавшись з колишнім Союзом спасіння, він став основою нової організації – Союзу благоденства, що продовжила боротьбу за зміни у політичному устрої Росії.

2.5. Союз спасіння

Союз спасіння – це одне з перших таємних товариств в Росії, яке існувало в 1816–1818 роках. Створювачем гуртка став полковник Олександр Н. Муравйов, а серед його членів були відомі майбутні декабристи, такі як Н. М. Муравйов, С. І. Муравйов-Апостол, П. І. Пестель та С. П. Трубецкой. Союз спасіння став першою політичною організацією в Росії, яка мала свій статут. Основними цілями товариства були обмеження самодержавства та скасування кріпацтва⁵⁹.

Серед запропонованих заходів обговорювався навіть план вбивства царя, виконати який зголосився І. Д. Якушкін. Однак розбіжності між учасниками щодо методів досягнення цілей призвели до розпуску Союзу спасіння в січні 1818 року та створення більшого об'єднання – Союзу благоденства (1818–1821), до якого увійшло вже близько 200 учасників.

На чолі Союзу благоденства стояла Коренна управа з тридцяти засновників та Дума з шести осіб, ті ж особи, що входили до розпущеного Союзу спасіння. Союз благоденства мав більш відкритий характер і ставив собі за мету просвіту суспільства, а також підтримку урядових ініціатив, вважаючи, що це допоможе підготувати країну до конституційного правління та ліквідації кріпацтва.

Проте в 1821 році, усвідомивши, що уряд Олександра I відійшов від проведення реформ, члени товариства вирішили розпустити Союз благоденства. На його основі виникли два нових товариства: Північне та Південне.

⁵⁹ Киянська О. І. Наукова біографія П. І. Пестеля. 2002.

Північне товариство очолила Верховна дума з відомими членами, такими як Нікіта Михайлович Муравйов та князь Оболенський. Вони відкрито заявляли про бажання скасувати кріпацтво. Південне товариство, більш радикальне, очолювалося П. І. Пестелем, і його програмою стала «Руська правда», в якій проголошувалася необхідність вбивства царя та військового перевороту. Члени Південного товариства були переважно офіцерами.

Смерть Олександра I у 1825 році створила вакуум влади, і обидва товариства об'єдналися, щоб здійснити повстання 14 грудня на Сенатській площі. Повстання було подавлено, а його учасники зазнали репресій: багато з них були страчені або відправлені на каторгу.

2.5. Союз благоденства

Союз був створений у Москві в січні 1818 року А. Н. Муравйовим, М. Н. Муравйовим, Н. М. Муравйовим, П. І. Пестелем, князем С. П. Трубецьким, І. Г. Бурцовим, Петром І. Колошиним⁶⁰. Передісторія створення Союзу благоденства включала діяльність таємних товариств, таких як Союз спасіння (1816–1817) та Воєнне товариство (вересень – жовтень 1817 – січень 1818).

На діяльність Союзу вплинуло поширення надій на надання конституції. Як зазначав князь Є. П. Оболенський, близька мета полягала в «розповсюдженні просвітництва, покращенні моральності молоді, зайнятті цивільних посад», а віддалена – «створення конституційного правління» в державі. М. С. Лунін вказував на кінцеву мету суспільства – «введення конституції або законно-свободного правління». Основною задачею організації було підготування суспільної думки до прийняття конституції в майбутньому, на що відводилося 20 років.

Статут Союзу благоденства отримав назву «Зелена книга» за кольором обкладинки. Він був складений у 1817–1818 роках А. Н. Муравйовим, Н. М.

⁶⁰ Киянська О. І. Павел Пестель: офіцер, розвідчик, заговорщик. 2000.

Муравйовим і князем С. П. Трубецким за участю Петра І. Колошина, П. П. Лопухіна та князя І. А. Долгорукова⁶¹. При створенні статуту було взято за основу статут прусського товариства Тугендбунд. У 1818 році була складена друга, секретна частина «Зеленої книги» (не збереглася). За свідченням М. С. Лунина, в другій частині «Зеленої книги» вказувалася «сокровенна мета» суспільства – введення конституції. За словами А. М. Муравйова, секретна програма, сформульована в другій частині «Зеленої книги», включала такі положення: «скасування рабства, рівність громадян перед законом, гласність у державних справах, гласність судочинства, скасування винної монополії, знищення військових поселень, поліпшення долі захисників вітчизни, зменшення встановленого 25-річного терміну їх служби, покращення становища членів духовенства, скорочення чисельності армії в мирний час». Друга частина «Зеленої книги» «не була затверджена і навіть не всім було відомо її зміст», її схвалював лише вузький круг лідерів.

Члени-засновники Союзу, згідно з 3-ю книгою «Зеленої книги», складали «корінний союз» або «корінну думу»; «від них вже йде поширення Союзу по всіх частинах держави». З членів корінного союзу планувалося обирати постійно оновлюваний Рада корінного союзу, що керував усіма справами організації. Він складався з 5 засідателів і блюстителя, який мав наглядати за дотриманням статуту членами товариства, під головуванням «глави», що обирався членами на два місяці. Члени корінної думи, які не входили до складу ради, утворювали корінну (головну) управу. На них покладалася обов'язок формувати підпорядковані головній управі на місцях. Чисельність кожної управи складала 10–12 осіб, на чолі яких стояв оновлюваний рада з 1–2 старшин і блюстителя; функції управ були лише в збільшенні чисельності членів організації.

Вступаючи до Союзу благоденства, нові члени лише один раз (при прийомі) тримали «Зелену книгу» в руках, а багатьом лише обіцяли дати її для

⁶¹ Казьмирчук Г. Д., Шлапак Ю. М. Декабристы. Библиогр. указ. лит. 1975-1980 гг. 1982, с. 65

прочитання, але так і не видали⁶². Тому керівництвом до дії статут міг вважатися лише умовно. М. А. Фонвізін свідчив на слідстві, що «суспільство, наскільки мені відомо, з самого початку не дотримувалося жодного з принципів» своїх. З самого початку свого існування Союз благоденства, насамперед його московське відділення, стало активним у справі політичної освіти своїх членів. Вже в 1818 році в Московському університеті проходили курси про реформи, а до 1820 року – курс лекцій на тему «громадянських прав», що викладався особами, відомими своїми симпатіями до радикальних ідей.

У 1820 році 1-ше і 2-ге відділення Союзу благоденства утворили об'єднання, що мало назву «Союз благоденства». В 1821 році політична активність Союзу зростає: колишні учасники Союзу благоденства А. Н. Муравйов і П. І. Пестель розпочали широку пропагандистську кампанію, намагаючись заручитися підтримкою військових. Однак, незважаючи на наполегливість пропаганди, в результаті, у жовтні 1821 року з'явилося повідомлення про підготовку до замаху, і в жовтні 1822 року розпочались арешти членів Союзу. Результатом розслідування, що тривало до 1825 року, стало повне розгромлення Союзу благоденства. Керівництво і активні учасники товариства були арештовані, і в березні 1826 року їм були винесені вироки.

Отже було проаналізовано, яким чином розвивались перші декабристські організації, як вони трансформувались, розпадались, об'єднувались. В цьому процесі розглядались зміни в їхніх поглядах. Організації, як Семенівська та Священна артілі, зробили перші кроки, об'єднавши людей з спільними поглядами. В них був явний військовий характер, де національне питання розглядалось скоріш через змогу рівно проходити військову службу. Кам'янець-подільський гурток Володимира Раєвського до національного питання відносився через реформування, що дало би змогу місцевому населенню краще жити. Орден російських лицарів, який мав чіткі плани щодо зміни у політичному

⁶² Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. Движение декабристов в современной советской историографии. 1990, с. 10–11.

устрою, залучав до себе відомих діячів культури, хоч проіснував недовго, але звертав увагу на регіональну культуру та її особливості в своїх ідеях, вбачаючи що таким чином можливо сприяти більш налагодженим відносинам в Російській імперії. Союз спасіння та Союз Благоденства стали основою декабристського руху, де перша організація більш прогнала до політичних реформ, а друга мала ідеї рівності між націями, що населяли Російську імперію.

Розділ 3. Національне питання у Північному та Південному товариствах.

Щодо національних питань, декабристи прагнули об'єднати різні етнічні групи під єдиною ідеєю громадянської єдності. Вони підтримували рівні права для всіх національностей, визнавали культурну різноманітність та декларували ідеї національного самовизначення. Проте П. Пестель стосовно рішення національного питання відкидав право на самовизначення всіх народів Росії, крім польського. Кавказькі народи після перевороту планувалося переселити в глиб Росії, циганів та євреїв депортувати за межі держави⁶³. Було задумано встановлення суворого контролю за літературою, що ввозитиметься з-за кордону, створення таємної політичної поліції і таємної канцелярії.

У своїх програмах та діяльності декабристи акцентували увагу на громадянських свободах і правах, утверджуючи ідеали свободи слова, об'єднання та політичної участі. Вони бажали створити суспільство, в якому кожен громадянин мав би можливість впливати на політичний процес та мати рівні можливості.

Варто відзначити, що кінець XVIII – перша половина XIX століття стали періодом, що увінчався «весною народів»⁶⁴, коли традиційне середньовічне розуміння народу як підданих монарха поступово змінювалося на сучасне сприйняття народу як носія влади. Розвиток капіталістичних відносин призводив до зміни суспільної структури⁶⁵.

У своїх свідченнях перед судом П. І. Пестель детально описав етапи розвитку своєї ідеології. Він зазначив, що перші революційні ідеї виникли у нього під впливом політичних наук, які його захопили. Завдяки ним він усвідомив, що добробут і страждання народів залежать від урядів. Аналізуючи органи влади в Російській державі, не торкаючись поки що верховної влади, він

⁶³ Сабеннікова Н. В. Історія російського визвольного руху кінця XVIII – першої половини XIX ст. у сучасній західній історіографії. 1990, с. 26.

⁶⁴ Мілюков П. Декабристи і зв'язок поколінь. 1990, № 52, с. 10.

⁶⁵ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

зрозумів, що ці органи не відповідають потребам суспільства. Таким чином, він швидко став прихильником демократичних ідей. Особливо його вразило тяжке становище селян та привілеї аристократії. Він також звернув увагу на привілеї Польщі та Фінляндії, яких не було в Росії, а також на проблеми військових поселень, тягар військової служби, занепад торгівлі, промисловості та народного багатства, а також на несправедливість суддів. Усе це створило у нього картину народного знищення і злиднів, що породило нарікання на владу. Реставрація Бурбонів після французької революції не скасувала її досягнень, і це зміцнило його переконання, що революція не лише не є шкідливою, а, навпаки, корисною, адже там, де її не було, не з'являлися й корисні для народу установи⁶⁶. Спочатку він мав конституційні думки, а революційні ідеї були неясними та слабкими, проте з часом ці погляди стали більш визначеними. Пригадуючи страхіття французької революції, він дійшов висновку про необхідність створення тимчасового управління відразу після перевороту.

Погляди Північного товариства декабристів на русько-польські відносини та національне питання в цілому є складною та багатогранною темою, яка відображає взаємодію політичних, культурних і історичних аспектів того часу. Декабристи, такі як М. П. Бестужев-Рюмін та П. І. Пестель,⁶⁷ розглядали патріотизм як важливий елемент своєї ідеології. Вони засуджували космополітизм, що був поширений серед частини дворянства, та підкреслювали важливість національної свідомості, яка, на їхню думку, була пробуджена під час Вітчизняної війни 1812 року. С. С. Волк та інші дослідники вказують на те, що декабристи прагнули до відродження російських демократичних традицій та самобутності культури.

Погляди декабристів на націю та національне питання були неоднозначними. П. І. Пестель, наприклад, виділяв корінний російський народ і підкреслював важливість самосвідомості, проте його пропозиції про переселення

⁶⁶ Киянська О. І. Наукова біографія П. І. Пестеля. 2002.

⁶⁷ Казьмирчук Г. Д. Освещение деятельности декабристов в Белой Руси в современной советской историко-художественной литературе. 1990, с. 26–32.

горців і асиміляцію не російських народів були спірними. М. В. Нечкина критично оцінює його підхід, підкреслюючи, що декабристи, зокрема Н. М. Муравйов, виступали проти іноземного впливу в державному управлінні та відстоювали інтереси корінних народів. Питання Польщі було особливо гострим. Пестель визнавав право на незалежність лише для Польщі, але за умови, що вона не стане загрозою для Росії. Ця думка збігалася з тим, що в програмних документах, таких як «Руська правда», не було чітких вказівок на звільнення інших балканських народів⁶⁸.

Позиція декабристів з цього питання була неоднозначною: вони підтримували ідею незалежності Польщі, але не були готові до підтримки революційних рухів, які могли загрожувати Росії. Деякі дослідники, такі як Г. Є. Павлова та Л. Г. Бескровний, зазначають, що участь іноземців у русі декабристів не завжди сприймалася позитивно. Декабристи прагнули до чистоти російської культури та мови, що проявлялося в їхній літературній діяльності та спробах створити національну ідентичність, що ґрунтувалася на російській історії та традиціях.

Слід зазначити, що П. І. Пестель і С. Г. Волконський на переговорах з Польським патріотичним товариством рішуче відкинули претензії поляків на Україну і Білорусь. На думку В. М. Бокової, рух декабристів виріс на російському ґрунті і відображав російську реальність. Російський націоналізм був одним з основних елементів ідеології декабристів. Більшість з них з неприязню ставилися до німців і поляків. Тому сформовані в радянській історіографії уявлення про відносини Південного товариства декабристів з Польським патріотичним товариством потребують перегляду. Про погляди П. І. Пестеля на національне питання, зокрема на русько-єврейські відносини, писав А. І. Солженіцин. У радянській історіографії цей сюжет не висвітлювався.

Не розглядалися й висловлювання П. І. Пестеля про народи Росії. Погляди П. І. Пестеля та інших лідерів Південного таємного товариства на національне

⁶⁸ Казьмирчук Г. Д. Доля «Русской правды» П. І. Пестеля. 1988, с. 12-20.

питання досліджувала О. І. Киянська. Програму П. І. Пестеля вона вважає «екстремально жорсткою стосовно до корінних народів Росії». Його прагнення до асиміляції неросійських народів Росії О. І. Киянська пояснює бажанням до загального і повного юридичного рівноправ'я. Особливу увагу вона приділяє поглядам П. І. Пестеля на єврейське питання. На її думку, П. І. Пестель не відчував неприязні до євреїв, але його дратувала їх обособленість, те, що вони являли собою «державу в державі». Запропоновані ним заходи були спрямовані на подолання цієї обособленості⁶⁹. О. І. Киянська не пов'язує негативні висловлювання П. І. Пестеля про євреїв і народи Північного Кавказу з євроцентризмом, що домінував у той час у російському освіченому суспільстві. За її думкою, М. П. Бестужев-Рюмін вів переговори з Польським патріотичним товариством за дорученням Дирекції Південного товариства. Дирекція схвалила угоду з поляками, що передбачала приєднання до Польщі Гродненської, частини Мінської та Волинської губерній. М. П. Бестужев-Рюмін був усунений від переговорів не за поступки полякам, які завдавали шкоди територіальній цілісності Росії, а за порушення правил конспірації, зокрема, за лист до польських революціонерів з вимогою вбити великого князя Костянтина⁷⁰.

Однак О. І. Киянська зазначає, що далеко не всі декабристи схвалювали контакти М. П. Бестужева-Рюміна з поляками. Так, М. Ф. Орлов різко засудив не тільки передачу Польщі білоруських і українських земель, але й сам факт переговорів. П. І. Пестель рішуче відкинув територіальні претензії поляків до Росії і погодився лише на незалежність Польщі в її етнічних кордонах. Таким чином, погляди декабристів на національне питання висвітлені недостатньо. Єдиної думки про них у вітчизняній історіографії немає. У працях деяких дослідників зустрічаються твердження, що не підтверджуються джерелами. Найбільш повно і точно, хоча й не в повній мірі, висвітлені погляди П. І. Пестеля.

⁶⁹ Нечкина М. В. Декабристы. 1982.

⁷⁰ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

Найменше вивчені погляди на національне питання лідерів Північного товариства, особливо його радикального крила. Для вирішення цієї наукової проблеми використовувалися тільки програмні документи та спогади декабристів, але майже не використовувалися їхні публіцистичні та художні твори. Погляди декабристів на національне питання викликали розбіжності серед дослідників. Деякі, такі як В. В. Афанасьєв, вважають, що декабристи не проявляли чіткої національної спрямованості, але визнають їхній внесок у розвиток російської літератури та мови. В той же час інші дослідники, наприклад, В. А. Федоров, підкреслюють, що рух декабристів виростав на російській основі, був породжений об'єктивними процесами в суспільстві і несло в собі елементи патріотизму, спрямованого як на Росію, так і на допомогу іншим слов'янським народам. Погляди Північного товариства декабристів на русько-польські відносини та національне питання представляють собою цікаве поєднання патріотизму, прагнення до політичних реформ і самосвідомості. Незважаючи на наявність протиріч, вони зіграли важливу роль у формуванні національної ідентичності в Росії та в осмисленні її місця в світі⁷¹.

Декабристи на чолі з П. Пестелем прагнули до національного відродження Російської імперії через підтримку культурної самобутності, політичної автономії, демократії, участі різних національностей у управлінні та боротьби з кріпосництвом. Вони вважали ці принципи ключовими для створення справедливого та відкритого суспільства. Вони прагнули відновлення національної гідності Росії через впровадження прогресивних політичних та соціокультурних змін. Вони підтримували ідею громадянських прав і свобод, а також створення конституційного ладу, який би визнавав права кожного громадянина, незалежно від їхнього соціального статусу чи походження. Декабристи активно виступали проти феодальної системи та кріпосництва, сприяючи ідеям рівності та справедливості. Також вбачали в національному

⁷¹ Невельов Г. О. Російське декабристознавство кінця XIX – початку XX ст.: Історіогр. портр. 1993, 60 с.

відродженні не лише політичні зміни, але й розвиток культури та освіти. Своїми діями та переконаннями вони сприяли розквіту національних традицій, літератури, мистецтва та науки. Зокрема, декабристи висловлювали підтримку мовам національних меншин, а також розглядали регіональні особливості в контексті формування єдиної імперії⁷².

Таким чином, декабристи визнавали необхідність комплексного національного відродження, що охоплює політичний, культурний та соціальний аспекти, з метою створення справедливого та сучасного суспільства. Декабристи прагнули створити імперію, де різні національності могли б співіснувати в мирі та взаєморозумінні. Вони виступали за гармонійне поєднання різноманітності культур та традицій, що існували в імперії. У своїх програмних документах і публіцистичних творах декабристи відзначали роль різноманіття в культурному та національному розвитку.

Пестель підходив до вирішення національного питання з метою забезпечення єдності Російської держави. Він був прихильником унітарного устрою та вважав федерацію шкідливою для країни через її величезні території та різноманітність народів, які її населяють. На його думку, федеративний лад міг призвести до відновлення удільних порядків і відокремлення окремих частин Росії, особливо враховуючи, що ці народи «говорять різними мовами»⁷³.

Як і інші декабристи, Пестель визнавав право на відокремлення лише за Польщею⁷⁴, вважаючи, що інші народи не мають навіть права на розвиток своєї національної культури. Він пояснював це тим, що інтереси цих народів не можуть охоронятися правом народності, яке він вважав вигаданим і неіснуючим. За його словами, на всі народи Росії поширюється одне загальне для всіх громадянське право, але малі народи можуть досягти рівноправності лише ціною

⁷² Російські та польські революційні рухи в Україні 20-30-х років. 1998, с. 176–180.

⁷³ Сабеннікова Н. В. Історія російського визвольного руху кінця XVIII – першої половини XIX ст. у сучасній західній історіографії. 1990, с. 26.

⁷⁴ Киянська О. І. Наукова біографія П. І. Пестеля. 2002.

відмови від своєї національності та права на національне самовизначення. Це становило, на нашу думку, не лише слабкість його поглядів, як раніше трактувалося, а й шовіністичний аспект політичної теорії Пестеля.

Пестель часто акцентує, що дружні стосунки між декабристами і польськими революціонерами були необхідні саме польським діячам, а не їм самим. Що стосується національних меншин, то автор «Русской Правди» цілковито позбавляє їх будь-якого права та навіть надії на більш незалежне політичне існування. Він аргументує це тим, що такі регіони, як Фінляндія, Естляндія, Ліфляндія, Курляндія, Білорусь, Україна, Новоросія, Бессарабія, Крим, Грузія, Кавказ, киргизькі землі, сибірські племена та інші малі народи, що населяють простори Росії, ніколи не були повністю самостійними. Вони або належали Росії, або ж до Швеції, Данії, Пруссії, Польщі, Персії – загалом, до якоїсь потужнішої держави. Тому, на його думку, ці народи не зможуть утримати та використовувати свою політичну незалежність⁷⁵.

Для Польщі, як вже зазначалося, він робить виняток. Однак, якщо глибше проаналізувати умови, на яких він погодився надати їй «незалежне самостійне політичне існування у вигляді окремої держави», стає зрозуміло, що ця самостійність не є повною. Умови такі: 1) Найвища влада в Польщі повинна бути організована так само, як і в Росії; 2) урядовці всіх державних та інших інституцій повинні призначатися або затверджуватися на тих же підставах, що і в Росії; 3) будь-яка аристократія, заснована на багатстві та маєтках або на родових привілеях та правах, має бути повністю знищена, а весь польський народ повинен стати рівним, так само як і російський. Крім того, Польща повинна була прийняти умови, за якими вона зобов'язувалася віддавати Росії своє військо, якщо остання почне війну з будь-ким.

Однак не всі декабристи ділили однакові погляди на польське питання. Деякі мали більш консервативні погляди та вірили в необхідність збереження імперії як єдиної територіальної одиниці. Такі різноманітні погляди на польське

⁷⁵ Невелев Г. А. Історія декабристів у працях В. І. Семевського. 1975, с. 232–257.

питання свідчили про внутрішні конфлікти та суперечності в декабристському русі [88].

Польський капітал не міг змиритися з політичним обмеженням, накладеним на нього в рамках російського самодержавства. Відновлення польської державності в 1815 році в межах російської імперії не задовольняло ні польську буржуазію, ні поміщиків, які прагнули повної самостійності, включаючи території, які Польща втратила в 1772 році. Україна також входила до цих меж, тому тут виникло потужне політичне ядро буржуазно-революційних сил, яке об'єднувало не тільки польську буржуазію, а й багатьох поміщиків, зацікавлених у спільному захисті від агресивної конкуренції російського капіталізму⁷⁶. Це ядро не могло опертися лише на свої сили. Південне товариство Пестеля розривали їхні різні інтереси, проте можна було розраховувати на підтримку з боку української іриденти, яка вже формувалася в політичні організації, такі як «Малоросійське товариство». Ця організація відверто заявляла про свою незгоду з перетворенням України на колонію Москви. Варто згадати Каразіна, який у 1813 році нарікав на те, що «ми змушені продавати свої продукти в тому вигляді, в якому їх постачає природа, і, попри наші багатства для фабрик, майже всі наші потреби задовольняємо, сплачуючи за перевезення всередині Росії й назад, і віддаючи наші прибутки перекупникам, які спочатку беруть наші сирі продукти, а потім повертають їх до нас у вигляді готової продукції»⁷⁷. На цю українську іриденту звернула увагу польська пропаганда на своєму з'їзді в Києві в 1822 році, маскуючи свої наміри відновлення Люблінської унії під виглядом федералізму та козакофільства. У польській літературі навіть виникла окрема «українська школа», яка прославляла козацькі часи та вела

⁷⁶ Куликовська А. М. Советская историография российско-польских революционных связей 20-30-х гг. XIX ст. 1991, с. 22.

1. ⁷⁷ И.И. Горбачевский. Записки; Письма: Изд-во АН СССР, 1963. — 354 с

Іван Муравйов-Апостол: державний діяч, людина, батько декабристів. Київська старовина. 2012, с. 122-133.

активну агітацію серед українських колів за відновлення цих часів у союзі з Польщею.

Важливим є той факт, що польське питання залишалося актуальним і складним, і розгляд його декабристами відзначався різноманітністю поглядів та дискусіями щодо майбутньої політичної структури Росії⁷⁸. Декабристи, представники різних груп і напрямків, висловлювали різні погляди на польське питання. Одні з них вбачали в ньому ключовий аспект боротьби за національну свободу та права польського народу. Вони визнавали право Польщі на самовизначення та намагалися забезпечити їй автономію чи навіть незалежність від Російської імперії. Інші декабристи, зокрема ті, хто був більш консервативно налаштований, вважали, що збереження територіальної єдності імперії є пріоритетом, і підтримували політику централізації та підпорядкування польських земель царському устрою. Зазначимо, що деякі декабристи можливо мали мішані погляди або змінювали їх з часом. Польське питання було складним, і різноманіття підходів до нього в декабристському русі свідчить про внутрішні розбіжності у цьому політичному русі⁷⁹.

У його правових поглядах важливо зазначити увагу до теоретичних питань права – розроблення принципів та основних понять, зокрема таких специфічних, як поняття вини, навмисної вини та інших концепцій у кримінальному праві. Слідом за конституцією та на її основі, мислитель проектував нові правові норми в усіх галузях законодавства, маючи на меті створення нового Зводу законів для Росії. У своїй праці «Записки про державне правління», написаній ще до «Руської правди», Пестель пропонував ряд заходів щодо організації суду та процесу: встановлення незмінності суддів і порядок їх відсторонення лише за вироком суду, введення письмового провадження у судових справах та гласності суду, а також створення інституту присяжних.

⁷⁸ Історія політичних і правових вчень: Підручник, 1997, с. 232.

⁷⁹ Движение декабристов: Указ. лит. 1928-1959. 1960, с. 434.

Усе вищезазначене свідчить про те, що проекти Пестеля були найрадикальнішими серед планів дворянських революціонерів. Вони були прогресивними не лише для феодально-абсолютистської Росії, а й, в ряді випадків, порівняно з існуючими на той час навіть у буржуазних країнах. Декабристи висували ідею національної рівності та визнання прав кожної етнічної групи на самовизначення. Вони прагнули створити імперію, де кожна нація мала можливість розвивати свою культуру, мову та традиції. У цьому контексті вони виступали проти політики російського національного поглиблення та пересилання російської культури над іншими. Декабристи вбачали в розмаїтті націй силу та багатство імперії, а не загрозу. Вони прагнули створити систему автономії для різних етнічних груп, щоб сприяти розвитку кожної нації в рамках єдиної імперії. Це підкреслювало їхнє прагнення до гуманного та рівноправного суспільства. Таким чином, національне відродження для декабристів було не лише питанням визнання кожної нації в імперії, але й засобом побудови більш справедливого та рівноправного суспільства на основі культурного та національного різноманіття.

Південне товариство декабристів, очолюване Микитою Михайловичем Муравйовим (1796-1848)⁸⁰, було поміркованішим за складом і поглядами. Муравйов, автор трьох різних варіантів конституцій, сформував свої соціально-політичні погляди під впливом французьких просвітителів, а також російських письменників і істориків. Він розглядав політико-правові проблеми переважно з позицій загальнолюдського розуму та реального історичного досвіду. Виходячи з теорії природного права і концепції договірного походження держави, Муравйов критикував абсолютну монархію, вважаючи її протиприродною.

«Досвід усіх народів і всіх часів, – зазначав Муравйов, – довів, що самодержавна влада є згубною як для правителів, так і для суспільства, що вона не відповідає ні правам святої віри нашої, ні засадам здорового глузду, тоді як

⁸⁰ Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання). 2005, с. 50-65.

усі європейські народи досягають законності та свободи»⁸¹. Проте, він не погоджувався з Монтеस्क'є, який вважав, що свобода полягає у можливості робити все, що дозволено законом. На думку Муравйова, свобода полягає в наявності законів, що відповідають невідчужуваним правам людини, тоді як інші закони є зловживанням, заснованим на силі, яка не може створити або гарантувати жодного права. Муравйов вважав народ єдиним джерелом влади, підкреслюючи, що «російський народ є вільним і незалежним, не може належати жодній особі чи родині». Кожен народ, за його словами, утворює свою державу на основі договору, але, на відміну від Гоббса, він стверджував, що народ зберігає свій суверенітет і природні права⁸².

Очевидно, що проект Муравйова був спрямований проти самодержавної влади. Конституція проголошувала рівність всіх перед законом, скасування станових відмінностей, табеля про ранги, подушного податку, а також свободу слова, друку, зборів, союзів і віросповідання. Кілька статей останнього варіанту проекту конституції були присвячені ліквідації феодально-поміщицької й тюремної системи, а також запровадженню гарантій недоторканності особи. Загалом, погляди декабристів на національне відродження свідчать про їхню прогресивність і бажання побудувати імперію, яка базується на рівноправ'ї, взаємоповазі та спільному розвитку різноманітних культур і етнічних груп.

Декабристи виявляли певне ставлення до українців, що визначалося їхніми поглядами на національні питання та соціокультурні відмінності між народами Російської імперії.

З одного боку, декабристи були представниками російської інтелігенції, яка в той час була переважно російськомовною та культурно спрямованою на російську ідентичність. Вони сприймали Україну як складову частину російської культурної та історичної спадщини. Деякі декабристи висловлювали підтримку

⁸¹Ченцов Н. М. Юбилейная литература о декабристах. 1924-1926. 1927, с. 112.

⁸²Казьмирчук Г. Д. До питання про періодизацію вивчення руху декабристів. 1997, с. 28-33.

ідеї об'єднання різних народів імперії, але зазвичай це відбувалося на базі російськоцентричної перспективи.

З іншого боку, варто зазначити, що у той період існувало декілька течій серед декабристів, і деякі з них висловлювали підтримку ідей національної самосвідомості різних народів імперії, включаючи українців. Проте ці погляди були менш загальними серед декабристів порівняно з їхніми загальними ідеями про конституційну монархію та права громадян.

Таким чином, ставлення декабристів до українців було комплексним і визначалося різними ідеологічними напрямками в межах цього руху.

Більш конкретно деякі декабристи висловлювали підтримку ідей національної свободи та самовизначення для різних етнічних груп в складі імперії, включаючи українців. Однак, слід зазначити, що ці погляди не були загальними серед всіх представників цього руху.

Ідеї декабристів щодо національностей та національної політики залишалися складними та різнобічними. Деякі з них висловлювались за збереження індивідуальності та культурної спадщини різних народів, включаючи українців, проте це відбувалося на тлі загальних прагнень до політичної і соціальної єдності⁸³.

Загальна ідея, яку вони висловлювали, полягала в тому, що розмаїття культур та національностей має становити силу Російської імперії, а не слабкість. Вони сподівалися, що заохочення національних особливостей та розвиток мов і культур різних народів допоможе побудувати більш єднану та справедливу імперію. Декабристи визнавали потребу в створенні освіченої суспільності та прагнули реформ у системі освіти. Вони прагнули до розвитку національної свідомості та активно підтримували освітні ініціативи, спрямовані на підвищення рівня грамотності та культурного розвитку серед народів Росії. Однак важливо враховувати, що погляди декабристів були продуктом свого часу і можуть бути оцінені в контексті історичних умов епохи.

⁸³ Казьмирчук Г. Д. "...Все, що посіяне, зійде...". 1988, с. 31.

Декабристи вважали, що національне відродження повинно супроводжуватися політичними та соціальними змінами. Вони виступали за конституційні реформи, ліквідацію кріпосного права та створення конституційної монархії. Сподівалися, що ці заходи допоможуть зміцнити імперію та врегулювати соціальні проблеми. Декабристи також висловлювали підтримку розвитку мов та культур різних національностей, визнавали права національних меншин. Вони сприяли ідеї утвердження рівноправ'я різних етнічних груп в межах імперії та вбачали це як стратегічний крок у зміцненні єднаності. Таким чином, погляди декабристів на національне відродження Російської імперії були тісно пов'язані з їхніми конституційними та соціальними ідеями, спрямованими на зміцнення імперії та покращення умов життя її народів.

Важливою частиною поглядів декабристів на національне відродження Російської імперії була їхня підтримка розвитку освіти та культури. Вони вбачали у вдосконаленні освітньої системи та підтримці національних культурних традицій шлях до формування єдиної, об'єднаної імперії. Декабристи вірили, що освіченість та культурний розвиток сприятимуть підтримці імперської ідентичності та сприяють взаєморозумінню між різними національностями. У своїх програмних документах та публічних виступах декабристи висловлювали впевненість, що взаєморозуміння та співпраця різних етнічних груп сприятимуть сильній та стабільній імперії. Вони прагнули до створення єдиної національної ідентичності, яка об'єднала б різні культурні складові імперії. Таким чином, декабристи виступали за національне відродження, що базується на принципах політичної свободи, соціальної справедливості, освіченості та культурного розмаїття, що сприяло б підтримці імперії та її єднанню.

Декабристи також висловлювали ідеї національного відродження через підтримку освіти та культури. Вони прагнули розвивати національні освітні програми, сприяти розвитку літератури, мистецтва та національної історії. Для них важливим було не лише політичне, але і культурне відродження націй, що склали Російську імперію. Декабристи вбачали у збереженні та розвитку

національних культур і мов засіб уміцнення єдності та рівності всіх народів імперії. Вони сподівалися, що це допоможе подолати соціокультурні відмінності та створить основу для спільного життя на рівних засадах. У загальному контексті, декабристи прагнули до створення нової, прогресивної імперії, яка б враховувала та поважала різноманіття своїх національних складових.

Крім того, декабристи висловлювали думку про важливість розвитку економіки та інфраструктури для національного відродження. Вони підтримували ідею індустріалізації та розвитку сільського господарства як шляху до економічного зростання та підвищення життєвого рівня населення. Загалом, погляди декабристів на національне відродження включали політичні, соціальні, культурні та економічні аспекти, що разом утворювали комплексний підхід до трансформації Російської імперії. Їхні ідеї відігравали важливу роль у формуванні подальших обґрунтувань для розвитку російського суспільства [78].

Декабристи вбачали в політичних реформах та встановленні конституційних принципів інструмент для національного відродження. Вони виступали за створення конституційної монархії та гарантію прав і свобод громадян. Декабристи вірили, що лише шляхом політичних та соціальних реформ можна було досягти національного процвітання та виправлення негативних аспектів соціально-економічного устрою Російської імперії. Окрім того, вони акцентували увагу на необхідності вдосконалення правової системи та створення справедливого судочинства, спрямованого на захист прав і свобод громадян. Це вважалося важливим аспектом для стабілізації суспільства та забезпечення його розвитку. Загалом, декабристи прагнули до впровадження прогресивних політичних, економічних та культурних змін для забезпечення національного відродження Росії. Їхні погляди та ідеї залишили важливий слід в історії країни та вплинули на подальший розвиток суспільства. Ці ідеї, спрямовані на створення конституційної монархії та гарантії прав громадян,

визначили розвиток політичних дискусій в Російській імперії на десятиліття вперед⁸⁴.

Важливо підкреслити, що для декабристів політичні реформи були не лише засобом поліпшення суспільного ладу, а й засобом національного відродження. Вони вбачали в них можливість виправлення існуючих недоліків у системі управління та забезпечення прогресу й розвитку країни. Національне відродження, як його бачили декабристи, передбачало не лише політичні зміни, але й розквіт культури, освіти та соціального благополуччя. Вони прагнули створити сучасне, прогресивне суспільство, де права та свободи кожного громадянина були б гарантовані. Декабристи розглядали національне відродження не лише як політичний акт, але й як відновлення культурної та історичної спадщини Росії. Вони прагнули зберегти та розвивати культурні цінності, сприяти освіті та науці, щоб підвищити рівень освіченості суспільства.

Окрім того, декабристи акцентували увагу на національному самовизначенні різних етнічних груп у складі імперії. Вони вбачали в уважному ставленні до різноманітності культур та мов шлях до зміцнення єдності Росії. Загалом, ідеї декабристів щодо національного відродження означали комплексний підхід до трансформації суспільства, спрямований на поліпшення всіх аспектів життя громадян та відновлення слави Російської імперії.

Відношення П. І. Пестеля до інших народів Росії визначалося їх ставленням до російського народу. «Руська правда» містить не лише конкретні пропозиції, а й характеристики всіх народів Росії. Ці характеристики не тільки служать обґрунтуванням запропонованих заходів, а й є самостійним етнографічним дослідженням і представляють великий науковий інтерес. Головною рисою горців Північного Кавказу П. І. Пестель вважав агресивність і бачив її причину в їхньому способі життя: «Безперервні міжусобиці ще більше загострюють свирепий і хижацький їхній норов і припиняються лише тоді, коли спільна пристрасть до набігів на деякий час об'єднує їх для посиленого нападу

⁸⁴ Бокова В. М. «Декабристи та його час». Москва, 1995.

на росіян. Спосіб їх життя, що проходить у щоденних військових діях, наділив ці народи помітною відвагою; але сам цей спосіб життя є причиною, що ці народи такі ж бідні, як і малопросвітлені... Кавказькі народи є такими ж небезпечними сусідами, як ненадійними і безкорисливими союзниками»⁸⁵.

На думку П. І. Пестеля, відмінними рисами євреїв є згуртованість, віра в свою виключність, ненависть і презирство до інших народів, прагнення до панування над ними, повне підпорядкування духовенству: «Євреї проживають переважно в губерніях білоруських, малоросійських, новоросійських, литовських і переважно відрізняються від усіх інших народів тим, що підтримують неймовірно тісний зв'язок між собою, ніколи не видають один одного ні в яких випадках і обставинах і завжди готові до всього, що, власне, може бути вигідно або корисно їхньому суспільству. Головні причини, що підтримують і посилюють цей тісний зв'язок між євреями, такі: 1) євреї мають власну віру, яка переконує їх, що вони призначені покорити всі інші народи і панувати над ними, а тим самим вона їх відокремлює від усіх інших народів, змушує їх усі інші народи, так сказати, презирати і всяке змішування з будь-яким іншим народом повністю забороняє і робить неможливим. 2) Єврейські духовні особи, звані рабинами, утримують свій народ у неймовірній залежності від себе, забороняючи від імені віри будь-яке читання яких-небудь книг, крім Талмуда та деяких інших власних духовних книг; народ, що не прагне просвітитися, залишиться завжди під владою забобонів. 3) Ця залежність від рабинів виникає з того, що за єврейським законом будь-яка дія приватної особи, навіть найменш важлива, залежить від духовного розпорядження, і ці розпорядження робляться одними рабинами. Єврей навіть у своїй їжі не може обійтися без рабинського дозволу. 4) Вони чекають приходу месії, який повинен буде їх водворити в їхнє царство і покорити всі інші народи. Від цього очікування зміцнюється дружній зв'язок між ними, ненависть до всяких іновірців і залежність від рабинів».

⁸⁵ Казьмирчук Г. Д. Советское декабристоведение и поиск новых архивных документов. 1990, с. 163-165.

П. І. Пестель звинувачував євреїв у соціальному паразитизмі⁸⁶, в розоренні російських селян, у підкупі чиновників, царський уряд - у наданні євреям особливих привілеїв: «Тісний між євреями зв'язок дає їм можливість накопичувати великі суми або збирати для своїх спільних потреб, особливо для схиляння різних начальств до лихоїмства та всякого роду зловживань, для них, євреїв, корисним... 8) Очікуючи месію, євреї вважають себе тимчасовими жителями краю, де знаходяться, і тому ніяк не хочуть займатися землеробством, ремісники навіть частково презираються, а переважно займаються лише торгівлею. Через велику кількість євреїв чесна торгівля не може забезпечити всіх достатнім утриманням, і тому немає тих обманів і фальшивих дій, яких би вони собі не дозволяли, у чому їм рабини ще більше сприяють, кажучи, що обманути християнина не є злочином, і спираючись на своєму законі, дозволяють навіть давати фальшиві присяги, якщо це може бути корисно єврею. 9) Дружній зв'язок між ними має те наслідок, що як тільки вони в якое місце допущені, то неминуче стають монополістами і витісняють всіх інших. Це ясно видно в тих губерніях, де вони мають своє проживання. Уся торгівля там у їхніх руках, і мало там селян, які б не були у владі через борги, від чого вони розоряють жахливим чином край, де живуть. 10) Колишній уряд надав їм багато відмінних прав і привілеїв, що посилюють зло, яке вони роблять».

П. І. Пестель пропонував вислати євреїв з Росії, інші неросійські народи асимілювати, найбільш агресивних горців Північного Кавказу переселити у внутрішні губернії і погоджувався надати незалежність лише Польщі в її національних кордонах, і тільки за умови військового союзу з Росією, щоб Польща не становила загрози для Росії. Отже, щодо поляків П. І. Пестель пропонував застосувати принцип «народності», а до інших неросійських народів - принцип «благоустрою».

⁸⁶ Казьмирчук Г. Д. Доля «Русской правды» П. І. Пестеля. 1988, с. 12-20.

На переговорах між Південним та Польським патріотичним товариством у січні 1825 року обговорювалося питання про межу між Росією та Польщею⁸⁷. Поляки вимагали приєднання Правобережної України та Білорусі до Польщі, але П. І. Пестель та С. Г. Волконський рішуче відхилили їхні претензії.

М. І. Муравйов-Апостол категорично заперечував проти переговорів з поляками та будь-яких територіальних поступок їм: «Признаюся, я ще більш незадоволений вашими переговорами з поляками. Ви з ними в таких відносинах, яких ніколи не слід було допускати, судячи з того, що ви мені говорили. Ви необачно вдалися до фактора, який неминуче повинен був створити таке панібратство». Він засуджував переважання іноземців у державному апараті: «Чужоземців так високо цінували, що допускали командувати полком людей, зовсім не знали російської мови». Проте М. І. Муравйов-Апостол в принципі не був проти допуску іноземців до Росії та залучення їх до державної служби, отже, не був послідовним націоналістом⁸⁸.

Європоцентризм був однією з основ європейської культури ХІХ століття і, отже, характерною рисою світогляду декабристів. Цим пояснювалася їхня позиція щодо грецького питання. Схвалення грецького повстання ще не означало готовності надіслати російські війська на допомогу грекам, тобто піддати російських солдатів небезпеці заради чужих інтересів. Декабристи розглядали національно-визвольне повстання в Греції та революції в Іспанії і Італії як позитивний приклад для Росії. Ідея переваги європейської цивілізації виникла внаслідок того, що в ХІХ столітті вона досягла свого розквіту⁸⁹. Ця ідея відображалася також у творах декабристів, зокрема у думі К. Ф. Рилєєва «Смерть Ермака», у «Русской правде» П. І. Пестеля, у «Листах з Дагестану» А. А. Бестужева та в статті М. А. Фонвізіна «Огляд проявів політичного життя в Росії».

⁸⁷ Декабристские чтения: Материалы. 1988-1991. - Вип. 1-У.

⁸⁸ Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів: Вітчизняна історіографія. Програма спецкурсу для студентів іст. ф-ту. 1991, с. 23.

⁸⁹ Лисенко М. М. До питання тактики декабристів: Дис. на здобуття вчен. ступеня канд. іст. наук. 1949, с. 4.

Декабристи вважали Росію європейською країною, але, на відміну від російських дворян XVIII століття та західників 40-50-х років XIX століття, вони не дивилися на Європу зверху вниз, а пропонували будувати з нею відносини на рівних. Їхнє ставлення до кожного європейського народу і держави визначалося інтересами Росії.

За такого підходу говорити про європеїзацію Росії не мало сенсу. Можна було говорити лише про перетворення Росії відповідно до її об'єктивних потреб і про повернення до національних традицій на більш високому рівні розвитку. «Товариство з'єднаних слов'ян» прагнуло до об'єднання всіх слов'янських держав у федеративну демократичну республіку, тобто стояло на позиціях демократичного пансловізму⁹⁰.

Автор «Русської Правди», прагнучи зміцнити могутність російської держави, наклав своє деспотичне вето на те, що сам визнавав «правом народності», керуючись лише «правом благоустрою». Але він пішов ще далі. У своєму наказі він пропонує приєднати до Росії Молдавію, а також ті кавказькі, монгольські та киргизькі землі, які на той момент залишалися самостійними. Що стосується кавказьких народів, він просто зазначає, що їх потрібно силою переселити до центральної Росії. Важко узгодити це з його власною заявою про те, що Росія не повинна намагатися розширювати свої кордони, а має зосередитися на забезпеченні добробуту тих народів, які вже проживають на її широких просторах.

У першій редакції свого проекту Муравйов пропонує поділити Росію на 14 «держав» і дві «області» – Донську та Слав'янську, де столицею мала бути всеросійська столиця Нижній Новгород. У другій редакції він зменшує кількість «держав» до 13, а також залишає дві «області», але столицею, ймовірно, стає Москва. Фінляндія, яка в першій редакції не вважалася окремою державою, отримує статус Ботничної «держави»⁹¹. Щодо Царства Польського, в проекті

⁹⁰ Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. Історія Товариства об'єднаних слов'ян в дослідженнях М. В. Довнар-Запольського. 1993, с. 110.

⁹¹ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

нічого не згадується, що може свідчити про те, що Муравйов, як і Пестель, погоджувався на його самостійність. З Остзейського краю автор проекту пропонує створити Балтійську державу з столицею в Ризі, а з Кавказу – ще одну окрему державу та дві в Сибіру. Таким чином, видно, що федеративні одиниці не завжди відповідають національним межам, незважаючи на те, що сам Муравйов обґрунтовує свою прихильність до федералізму як позитивний постулат, підкреслюючи важливість окремих народів, тобто націй⁹².

За відомостями того часу можна сказати, що декабристи, враховуючи загальні принципи своїх ідеалів, ставилися до інших національних меншин з розумінням та підтримкою їхніх національних прав [94].

Пестель намагався нав'язати народам не лише мову, але й свої релігійні погляди. Він пропонує заборонити племенам, що сповідують нехристиянські релігії, всі обряди та вірування, які суперечать духу християнства, зокрема й магометанам. Як це поєднується з правом на свободу совісті, Пестель не пояснює.

М. П. Бестужев-Рюмін був єдиним з декабристів, хто пояснював міжнаціональні конфлікти упередженнями, а не інтересами народів, що беруть участь у цих конфліктах: «Російське суспільство всіма засобами буде намагатися викоринити ненависть, що існує між обома народами, вважаючи, що в просвітлену епоху, в якій ми живемо, користь усіх народів однакова, а вкорінена ненависть є атрибутом часів варварства»⁹³.

М. П. Бестужев-Рюмін вважав можливим передати Польщі «області, незадоволено обрусілі, щоб душевно бути прив'язаними до користі Росії», тобто Гродненську, частину Мінської, Віленської та Волинської губерній, але з спогадів С. Г. Волконського відомо, що в даному випадку М. П. Бестужев-Рюмін неправильно передав зміст договору між двома таємними товариствами. Співпраця Південного товариства з поляками носила тактичний характер.

⁹² Куликовська А. М. Советская историография российско-польских революционных связей 20-30-х гг. XIX ст. 1991, с. 22.

⁹³ Белінський В. Г. Зібрання творів: У 9-ти т. 1977, т. 2, с. 253, 280, 346.

Ініціатива в даному випадку виходила від М. П. Бестужева-Рюміна; П. І. Пестель, С. І. Муравйов-Апостол і С. Г. Волконський були поставлені перед уже відбутою справою.

Таким чином, усі декабристи були патріотами. За своїми поглядами на національне питання вони ділилися на російських націоналістів, патріотів-державників та пансловістів. Лідерами першого течії були К. Ф. Рилєєв та П. І. Пестель, другого - Н. М. Муравйов, третє представляли М. С. Лунин, М. П. Бестужев-Рюмін та «Товариство з'єднаних слов'ян»⁹⁴. Оскільки П. І. Пестель був визнаним лідером Південного товариства з самого початку його діяльності, а К. Ф. Рилєєв у 1825 році очолив Північне товариство, є підстави вважати, що вони висловлювали думку більшості декабристів.

В імперії існували інші політичні сили та групи, які мали власні погляди на національні питання, і конфлікти національностей в середовищі Російської імперії продовжувались. Таким чином, хоча декабристи виступали за ідеї громадянського рівноправ'я, реалізація цих ідей залежала від багатьох факторів, включаючи політичний контекст та взаємодію з іншими силами в суспільстві.

Також можливі відмінні точки зору серед декабристів на питання національних меншин, і їхні погляди могли варіюватися в залежності від конкретного контексту чи особистих переконань.

Невід'ємною частиною поглядів декабристів на національні питання було також визнання рівності прав усіх національних груп перед законом. Вони прагнули до створення правового простору, де кожна національність мала би право на самовизначення та власний культурний розвиток. Важливим було забезпечити вільний розвиток національних мов, освіти, традицій та релігії⁹⁵.

Враховуючи складний характер етнічних відносин в імперії, декабристи розуміли, що створення адекватної моделі для врегулювання національних питань мало б бути необхідною складовою їхньої революційної програми. Отже,

⁹⁴ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

⁹⁵ Казьмирчук Г. Д. Історіографічна спадщина В. О. Романовського (1920-1930). 2000, с. 5-9.

хоча реалізація цих ідей можлива була лише в подальшому історичному контексті, суть їхніх поглядів полягала в створенні справедливого та рівноправного суспільства, яке враховувало інтереси всіх його частин, включаючи національні меншини.

Декабристи також висловлювали підтримку ідеї самовизначення національних меншин, зокрема, поляків. Вони вбачали необхідність гарантування прав і свобод різних національностей, щоб забезпечити гармонійний розвиток імперії. Однак, слід враховувати, що декабристи жили в період складних політичних та соціальних змін, і їхні погляди можуть варіюватися в залежності від конкретних обставин.

Загалом, декабристи визнавали необхідність реформування політичної системи та вирішення національних питань для створення справедливого та єдиного суспільства. Однак, слід враховувати, що декабристи жили в період складних політичних та соціальних змін, і їхні погляди можуть варіюватися в залежності від конкретних обставин⁹⁶.

Щодо ставлення до українців та інших національних меншин, декабристи в основному висловлювали підтримку ідеї громадянської рівності, проте конкретні погляди могли різнитися серед різних представників цього руху. Однак загальна тенденція демонструє прогресивне та відкрите ставлення до національної різноманітності в імперії.

Таким чином, декабристи виступали за створення справедливого та рівноправного суспільства, де кожен громадянин, незалежно від національності, мав би гарантовані права та можливості.

Національне питання також було важливою складовою ідей декабристів. Вони прагнули вирішити проблеми етнічних та національних меншин,. Однак рух декабристів не був монолітним і не мав єдиної ідеологічної платформи. В його середовищі точилася боротьба між радикальними демократами та

⁹⁶ Семевський. Вопросъ о преобразованіи государственнаго строя Россіи въ XVIII и первой четверти XIX вѣка. Былое, с. 77.

поміркованими реформаторами. Однак, усіх учасників об'єднувала спільна позиція щодо скасування кріпацтва, ліквідації станових привілеїв та абсолютизму, а також визнання необхідності революційного повалення самодержавного режиму. Політичні ідеї та програма радикального крила декабристів знайшли своє найповніше відображення в проєкті Павла Пестеля, відомому під назвою «Руська правда». Це був одночасно і план перебудови всього суспільно-політичного устрою Росії, і настанови для майбутнього революційного уряду.

Наприкінці XVIII - на початку XIX століть українці, як і представники інших національностей, складала частину імперії, яку охоплювали декабристи. Зараз декабристи розглядають як групу російських патріотів і борців за свободу, які прагнули до політичних реформ та національного відродження Російської імперії. Вони прагнули до створення конституційної монархії, прав і свобод громадян, і багато із їхніх ідей стосувались не тільки російського суспільства, але й інших національних груп, включаючи українців.

Проте, слід враховувати, що взаємини між різними етнічними групами в імперії були складними, а погляди декабристів на це питання могли варіюватися. Деякі можливо воліли зосереджуватися на загальних ідеях громадянського суспільства і рівності, тоді як інші, можливо, розвивали більш конкретні погляди на права та ідентичність різних національних груп.

Отже, ставлення декабристів до українців можна розглядати як частину їхнього загального бажання реформ та покращень у суспільстві, але точні погляди на взаємини між етнічними групами вони можливо розглядали по-різному.

Декабристи вірили в ідеї громадянської рівності і прав людини, і це включало в себе всі національності, в тому числі й українців, які також мешкали в складі Російської імперії. Однак, варто зазначити, що погляди декабристів на національні питання не завжди були вичерпними чи однозначними.

Ідеї громадянського рівноправ'я і самоврядування, які пропагували декабристи, теоретично можна було застосувати і до українців. Однак реалії

політичного життя того часу і складність етнічних відносин в імперії можуть призвести до різних тлумачень цих ідей.

Таким чином, хоча загальна ідея декабристів про громадянське суспільство та рівні права може включати й українців, конкретне ставлення декабристів до українського національного відродження може бути предметом дискусій і визначатися конкретними обставинами того часу.

Важливо врахувати, що національні питання в імперії були дуже складними, і в поглядах декабристів на них може бути певна різноманітність. З одного боку, їхні ідеї громадянської рівності та конституційного ладу могли б справедливо застосовуватися до всіх національностей. З іншого боку, імперська політика та прагнення зберегти централізовану владу можуть бути протиріччям ідеї національного відродження⁹⁷.

Українські питання в контексті імперії та її владних структур були частиною загального дискурсу, і декабристи розглядали їх у контексті своїх більших ідей громадянської свободи та конституційного ладу. Можна припускати, що вони вбачали в реформах також можливість вирішення національних питань.

Однак для отримання більш конкретної інформації стосовно відношення декабристів до українського національного відродження слід звернутися до конкретних праць декабристів, листів, щоденників чи інших джерел того часу.

Декабристи визнавали роль різноманітних національностей в складі імперії, але реалії політичного середовища та внутрішній політики імперії ускладнювали впровадження принципів громадянської рівності. Національні питання залишалися важливим елементом дискусій та конфліктів⁹⁸.

Слід зазначити, що погляди декабристів на українське питання можуть бути представлені різними членами руху. Деякі, можливо, підтримували ідеї українського національного відродження, тоді як інші, можливо, більше

⁹⁷ Дружинін М. М. Вибрані праці: Спогади, думки, досвід історика. 1990, с. 345.

⁹⁸ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

акцентували увагу на загальних ідеях громадянської свободи і рівності для всіх народів імперії.

У кінці кінців, багато з поглядів декабристів на національні питання можуть бути визначені контекстом та особистими переконаннями конкретних декабристів, і тому важко встановити єдиний підхід до ставлення до українців в рамках декабристського руху.

Загальною тенденцією в ідеях декабристів було визнання прав і свобод всіх народів, що склали імперію, проте реалії тогочасного політичного середовища та конфлікти між різними національностями можуть призвести до різних підходів до українського питання.

Деякі декабристи, ймовірно, підтримували самостійний культурний та національний розвиток українців, визнаючи їхню особливість серед інших національностей. Інші можливо акцентували увагу на загальних принципах громадянської рівності, не роблячи великого акценту на конкретних національних аспектах.

Зрештою, декабристи відображали різноманіття думок та підходів до питань національностей в імперії, і їхня спадщина може розглядатися в контексті пошуку моделі політичного, соціального та культурного устрою, яка задовольнила б різноманіття інтересів та прав народів Російської імперії.

Важливо зазначити, що в ідеології декабристів національність вважалася лише однією з складових громадянської ідентичності, і вони прагнули створити суспільство, в якому права та свободи громадян були б рівними незалежно від національності.

Зокрема, під час формулювання своїх ідей щодо політичних реформ та конституційної монархії, декабристи не робили жодних прямих обмежень або виключень національних груп. Їхня увага була спрямована на створення рівноправного суспільства, яке охоплювало всі етнічні групи, включаючи українців.

Загалом декабристи прагнули до гармонійного співіснування різних національностей в межах імперії, забезпечуючи кожному народові вільний

розвиток своєї культури та самоідентифікації. Однак конкретне ставлення до українців може варіюватися серед окремих представників декабристського руху в залежності від їхніх особистих поглядів і життєвого досвіду.

Таким чином, для розуміння ставлення декабристів до українців необхідно аналізувати конкретні позиції та висловлювання представників цього руху, а також враховувати різноманіття їхніх поглядів на національні питання⁹⁹.

Декабристи відіграли важливу роль у розгляді та обговоренні польського питання в Російській імперії. Під час повстання 1825 року, підтримка чи ворожнеча до польського питання могли відображати політичні та ідеологічні погляди різних груп декабристів.

Декабристи намагалися координувати свою діяльність із польськими революціонерами, усвідомлюючи, що відсутність такої взаємодії може призвести до серйозних непорозумінь і загрози ліквідації всіх досягнень революції. Згідно з умовами, виробленими спільно представниками обох революційних організацій, Польща забезпечувала собі цілковиту самостійність. На допиті Пестель стверджував, що питання щодо губерній Віленської та Гродненської не обговорювалися з поляками, проте, насправді, відомо, що він пропонував передати Польщі Гродненську губернію та Білостоцьку область, а також поділити між нею та Росією Віленську, Мінську та Волинську губернії. Вочевидь, тут було важливим лише «право благоустрою».

Багато декабристів виступали за принцип національної автономії та прав громадян Польщі. Їхня підтримка виражалася у вимозі відновлення незалежності для Польщі та визнанні її права на самовизначення. Декабристи висловлювали різні ідеї щодо організації нового суспільства в Росії та підтримували різні форми устрою для Російської імперії.

Декабристи, які виступали за національне відродження Російської імперії, розглядали польське питання як один із важливих аспектів боротьби за політичні та соціальні реформи. Багато з них підтримували ідею гармонійного

⁹⁹ Багалій Д. Декабристи на Україні. 1926.

співіснування різних національностей і визнавали права національних меншин. Однак, у той же час, деякі декабристи висловлювали обурення щодо польської національної ідентичності та вбачали її як загрозу для імперської єдності.

Такі погляди свідчать про різноманітність думок у декабристському русі щодо польського питання. Це було комплексне питання, і розбіжності в підходах декабристів відображають складні соціокультурні та політичні реалії того часу.

Декабристи висловлювали різноманітні погляди на польське питання. З одного боку, багато з них підтримували ідею національної автономії та прав громадянської свободи для поляків. Вони вбачали вирішення польського питання як частину загальної боротьби за політичні та соціальні реформи в імперії.

З іншого боку, деякі декабристи дивилися на польське питання з певним невпізнанням чи обуренням. Вони переймали певне обурення щодо збереження польської національної ідентичності та визначеного ступеня автономії, оскільки це може бути розглядане як загроза імперській єдності.

Таким чином, погляди декабристів на польське питання були різноманітними і частково визначалися їхніми загальними поглядами на національне питання та моделі політичної організації.

Зазначимо, що не існує єдиного «офіційного» погляду декабристів на польське питання, оскільки цей рух об'єднував різних інтелектуалів і представників різних верств суспільства з власними індивідуальними поглядами.

Деякі декабристи, такі як М.П. Бестужев-Рюмін, висловлювали підтримку ідей автономії для поляків та визнавали їх право на національний самовизначення. Інші, як от С.І. Муравйов-Апостол, були менш ліберальними та більш налаштованими на збереження імперської єдності¹⁰⁰.

2. ¹⁰⁰ И.И. Горбачевский. Записки; Письма: Изд-во АН СССР, 1963. — 354 с

Іван Муравйов-Апостол: державний діяч, людина, батько декабристів. Київська старовина. 2012, с. 122-133.

Важливо враховувати, що польське питання стало частиною загальної політичної агенди в імперії, і погляди декабристів на це питання відображали їхні уявлення про майбутнє Російської імперії та її стосунки з національними меншинами.

Наприкінці 1825 року декабристи взяли участь у створенні "Головного рушія", яке планувало активну участь у владі та роботу над конституцією для Російської імперії. Однак реальні події поширились на Польщу, коли йшлося про національні питання [90].

Отже, погляди декабристів на польське питання різні, і їхня позиція визначалася власними ідеологічними та політичними переконаннями.

Погляди декабристів на польське питання визначалися різноманітними факторами, такими як ідеологічні переконання, соціальний статус та особистий досвід. Одні з видатних декабристів висловлювали підтримку правам і незалежності Польщі, тоді як інші переконували в необхідності утримання її в складі Російської імперії.

Микола Муравйов-Апостол виступав за надання Польщі автономії та визнання її національних прав. Його підтримку польської боротьби за незалежність варто розглядати в контексті загальних ідей громадянської свободи та національного самовизначення.

З іншого боку, Кирило Розумовський та інші консервативно налаштовані декабристи вважали утримання Польщі в складі імперії необхідним для збереження імперської єдності та стабільності.

Таким чином, позиції декабристів на польське питання різнилися, віддзеркалюючи різноманітні погляди на роль національних менших у складі імперії та принципи громадянської свободи.

Декабристи мали різні погляди на польське питання, і це визначалося їхніми ідеологічними переконаннями та поглядами на структуру Російської імперії.

Отже, ставлення декабристів до польського питання було різноманітним і залежало від конкретних поглядів кожного декабриста на національність, автономію та структуру імперії.

Слід відзначити, що декабристи являли собою різноманітний рух з різними ідеями та переконаннями, включаючи погляди на національні питання. Багато з них прагнули до створення громадянського суспільства та гарантії прав людини, включаючи рівність всіх національностей в межах імперії.

Щодо ставлення до польського питання, декабристи поділялися на тих, хто підтримував ідеї національної самостійності для Польщі, та тих, хто вважав утримання її в складі імперії важливим для єдності та стабільності. Це відображало загальний розклад ідеологічних напрямків серед декабристів.

У цілому, декабристи вносили значний внесок у політичний та інтелектуальний розвиток Росії, а їхні погляди на національні питання визначались контекстом того часу та індивідуальними переконаннями кожного представника руху.

Декабристи представляли собою видатний історичний рух, що прагнув до політичних та соціальних реформ в Російській імперії. В їхніх ідеях важливим елементом було ставлення до національних питань, а також до конкретних національних груп, таких як українці та поляки.

Щодо українців, декабристи вірили в ідеї громадянської рівності і прав людини, включаючи всі національності в межах імперії. Проте реалії політичного життя та етнічні реалії можливо вплинули на різні тлумачення цих ідей¹⁰¹.

Щодо польського питання, декабристи поділялися на тих, хто підтримував ідею національної самостійності для Польщі, та тих, хто вважав утримання її в складі імперії важливим для єдності та стабільності.

¹⁰¹ «Українські декабристи чи декабристи на Україні?»: Рух декабристів очима істориків 1920-х. 2011.

У висновку слід визнати, що декабристи внесли важливий внесок в історію та визначили ключові аспекти політичного та соціального розвитку країни .

Декабристи взагалі сприймали питання національної рівності та прав людини як ключові у своїй діяльності. Вони вірили в ідеї громадянської свободи, що включала в себе рівні права для всіх національних груп, що мешкали в імперії. Саме через цей призму декабристи розглядали інші національні меншини, такі як поляки, українці та інші народи.

Загалом, ставлення декабристів до інших національних меншин в імперії було визначене загальними ідеями гуманізму, громадянської свободи та прав людини. Однак конкретні погляди могли відрізнитися в залежності від індивідуальних переконань та обставин.

Декабристи висловлювали підтримку національних прав та свобод для різних етнічних груп і визнавали їхнє право на самовизначення. Щодо кавказьких народів, деякі декабристи висловлювали непогоду щодо політики централізованого управління та виступали за більш автономний підхід до різних регіонів і національностей в імперії.

У всьому, що Пестель говорить про національне питання, видно, що він був типовим державником, готовим довести державну опіку до крайнощів. Яка саме це була міра, стане зрозуміло з одного прикладу.

Загальною тенденцією було прагнення до створення більш справедливого та гуманітарного суспільства, де кожна національність мала б рівні права та можливості. Таке ставлення відображало загальний характер їхніх громадянських ідеалів та прагнень до соціальної справедливості.

Декабристи виступали за створення конституційної монархії та визнання громадянських прав для всіх національних груп в імперії. Їхня ідеологія передбачала впровадження принципів рівності перед законом, свободи слова та об'єднання всіх національностей на основі спільних цінностей громадянського суспільства.

Важливо відзначити, що декабристи в жодному разі не були єдинорідною групою щодо національних питань, і в їхніх рядах існували різноманітні погляди.

Однак загальна тенденція полягала в визнанні прав і свобод всіх національностей, що становили складну мозаїку Російської імперії.

Таким чином, декабристи взагалі сприймали національність як чинник різноманітності та багатства культур, а не як причину для дискримінації чи нерівності.

Безумовно, їхня підтримка громадянських прав та свобод для всіх національних меншин покладала акцент на ідеї справедливості та толерантності. Однак, зазначимо, що в реальності політичного середовища того часу важко було досягти повного впровадження цих принципів.

Розділ 4. Національне питання у Товаристві об'єднаних слов'ян.

«Малоросійське товариство» Василя Лукашевича.

Після війни 1812 року на українських землях були розгорнуті перша та друга царські армії, значні військові формування зосереджувалися на Волині. Новоград-Волинський став важливим центром декабристського руху, оскільки там розташовувався штаб 8-ї артилерійської бригади. Саме в цьому штабі служив підпоручик Петро Іванович Борисов, який разом зі своїм братом Андрієм ініціював створення таємної організації¹⁰².

Юліан Казимирович Люблінський (1798–1873), дворянин з Волинської губернії, брав участь у польському революційному русі. Після висилки з Варшави, де він навчався в університеті, він повернувся до Новограда-Волинського під контролем поліції. Його зустріч із Борисовим поглибила суспільно-політичний напрямок організації. Вивчення польського питання, зокрема колоніального становища Польщі та прагнення народу до його ліквідації, розширило горизонти Товариства об'єднаних слов'ян.

Збереглися лише окремі документи Товариства, серед яких «Клятва» (перекладена Юліаном Люблінським французькою мовою) та «Правила» або «Катехізис» (також переклад на польську мову належить йому). Ці документи свідчать про намір Товариства ліквідувати самодержавство, скасувати кріпацтво та створити слов'янську федерацію, до якої мали увійти росіяни, українці, поляки, чехи, білоруси, словаки та інші слов'янські народи¹⁰³.

Разом із «Південним товариством» на Волині діяло «Товариство об'єднаних слов'ян», засноване в 1823 році в Новоград-Волинському офіцерами-братами Андрієм і Петром Борисовими та Юліаном Люблінським¹⁰⁴. Основною

¹⁰² Казьмирчук Г. Д. Декабристи в Україні: досягнення і перспективи вивчення. 2001, с. 7-21.

¹⁰³ Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів: Історіографія проблеми (1917 - середина 1930-х років). 1997, с. 36.

¹⁰⁴ Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. Історія Товариства об'єднаних слов'ян в дослідженнях М. В. Довнар-Запольського. 1993, с. 110.

політичною метою цієї таємної організації було ліквідувати самодержавство і створити федеративний союз слов'янських республік. Вони прагнули скасувати станову систему, звільнити селян від кріпацтва, а також забезпечити демократичні права і свободи для народу.

Брати Борисови розробили «Правила» Товариства, відомі також як «Катехізіс», і «Урочисту обіцянку», які прийняли всі його члени. Перше правило проголошувало: «Не покладайся на нікого, окрім своїх друзів і своєї зброї. Друзі допоможуть, а зброя захистить». В іншому пункті «Правил» зазначалося: «Не прагни мати раба, якщо не бажаєш бути рабом». В «Урочистій обіцянці» йшлося про те, що кожен вступав до організації, щоб звільнитися від тиранії і повернути людству свободу. Члени зобов'язувалися ніколи не видавати інших учасників Товариства, навіть під загрозою смерті, і йти до мети слов'янської єдності незважаючи на всі труднощі, присвятивши останній подих цій справі. Для підняття бойового духу клятва складалася на мечі¹⁰⁵.

У березні 1825 року в Чернихові, за 25 верст від Житомира, відбулися збори всіх членів Слов'янського товариства, на яких було вирішено доручити управління організацією президенту та секретарю. Президентом обрали П. Борисова, секретарем – В. Іванова, а заступником президента – П. Громницького. Збори також ухвалили почати збір членських внесків і розробити новий статут¹⁰⁶.

До кінця літа 1825 року в «Товаристві об'єднаних слов'ян» вже було кілька десятків учасників, а згодом його склад поповнився новими членами. Більшість «слов'ян» склали офіцери 8-ї і 9-ї артилерійських бригад, а також Пензенського, Тамбовського і Саратовського піхотних полків. Проте обставини, що склалися, суттєво змінили плани «слов'ян».

Іван Горбачевський (1800–1869) у своїх «Записках» визначив основні цілі Товариства: чітке окреслення кордонів для кожної слов'янської держави, запровадження представницької демократичної системи управління, а також

¹⁰⁵ Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. Історія Товариства об'єднаних слов'ян в дослідженнях М. В. Довнар-Запольського. 1993, с. 110.

¹⁰⁶ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

створення конгресу для управління справами Союзу і можливих змін у загальних законах, залишаючи за кожною державою право на власні законодавчі рішення¹⁰⁷.

Кожен слов'янський народ мав би мати свою конституцію, що відповідала б його національним традиціям і місцевим умовам. У центрі Федерації планувалася столиця великого Слов'янського Федеративного Союзу, де щороку проходили б з'їзди представників усіх слов'янських народів для обговорення спільних справ.

Члени Товариства об'єднаних слов'ян уявляли свою Федерацію як потужне політичне об'єднання слов'ян з розвинутою промисловістю, торгівлею та великими портовими містами. Береги Федерації омивали б чотири моря: Чорне, Біле, Балтійське та Адріатичне, що символізувалися чотирма якорями на гербі слов'янської Федерації. Цей малюнок зберігся в архіві слідства над членами Товариства¹⁰⁸.

Як було показано в огляді історіографії, великі суперечки викликає концепція українського декабризму. В цьому ключі варто звернути увагу, що в умовах формування національної інтелігенції питання демократизації державного устрою стали менш актуальними порівняно з автономістськими прагненнями. Епоха Гетьманщини та Речі Посполитої перетворювалася на «світле минуле», недосяжне для сучасників. Це, в свою чергу, призвело до зникнення старої опозиції з політичної сцени. Нові умови вимагали створення нової опозиційної сили, якою стало Товариство об'єднаних слов'ян. Декабристи-українці, представники збіднілих дворянських родин, першими підняли питання не про автономію України в межах Російської монархії, а про заснування нової федерації слов'янських народів, побудованої на принципах демократії та соціальної справедливості. Хоча українці не згадуються окремо в програмних

¹⁰⁷ Герцен О. І. Собрание сочинений: В 30-ти т. 1956, т. 7, с. 137–258.

¹⁰⁸ Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. М. В. Довнар-Запольський як декабристознавець. 1995, с. 80-87.

документах Товариства об'єднаних слов'ян, Україні безсумнівно відводилося місце в цьому союзі.

Відсутність чітко визначеної національної програми у декабристів-українців пояснюється повільнішим процесом самоідентифікації в порівнянні з росіянами та поляками. Цьому сприяла ізоляція української еліти, що походила зі знатних родин козацької старшини, яка досягла високих посад в Російській імперії і, на відміну від польського нобілітету, вважала її своєю батьківщиною. Вони ідентифікували себе як малоросів, тоді як більшість селян зберегла український менталітет, насамперед у культурно-побутовій та мовній сферах. «Оксамитова» інкорпорація української старшини в російське дворянство перетворила їх на вірних слуг імперського трону. З іншого боку, уповільнений розвиток національної самосвідомості українців призводив до усвідомлення історичної, культурної та мовної спорідненості з росіянами¹⁰⁹.

У період з 3 по 13 вересня 1825 року відбулися кілька нарад усіх «слов'ян» за участю представників Південного товариства – Муравйова-Апостола і Бестужева-Рюміна. На цих зборах обговорювалися питання безправ'я в армії, важкого становища солдатів і молодших офіцерів, які були пригноблені начальством, про безправ'я селян, недоліки системи управління, несправедливість вищої влади, а також про необхідність змін у Росії. Бестужев-Рюмін читав уривки з «Руської Правди» Пестеля, обговорювалися можливі «способи дії» та тактика революційної боротьби¹¹⁰.

На одному зі зборів Бестужев-Рюмін виголосив промову, в якій порівнював майбутню революцію з Іспанською революцією 1820 року, стверджуючи, що вона не вимагатиме крові, адже відбудеться за участі лише армії, без залучення народу¹¹¹. Він зазначив, що Москва і Петербург з нетерпінням чекають повстання військ, а конституція, що буде прийнята, назавжди забезпечить свободу і

¹⁰⁹ Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т. – Т. 1, 1990, с. 169.

¹¹⁰ Парадизов П. Нариси з історіографії декабристів. 1928, 287 с.

¹¹¹ Федоров В. А. Академік М. В. Нечкіна (1901–1985) – історик руху декабристів. Вістн. Моск. ун-ту. Сер. 8, Історія. 1986, № 3, с. 40–61.

добробут народу. Бестужев-Рюмін прогнозував, що в серпні 1826 року імператор, переглядаючи 3-й корпус, стане свідком падіння деспотизму.

Останні збори «слов'ян» відбулися 13 вересня 1825 року і були найбільш численними. Було вирішено об'єднатися з «Південним товариством» на запропонованих Бестужевим-Рюмінім умовах. Він першим виголосив клятву вірності Товариству, приклад якого наслідували всі присутні. Члени «слов'ян» щиро клялися при першому сигналі з'явитися зі зброєю, використовувати всі можливі способи для залучення підлеглих до боротьби, що супроводжувалося вигуками: «Хай живе Конституція! Хай живе республіка! Хай живе народ! Хай загине дворянство разом із царським саном!»¹¹².

Одним із завдань, доручених «Слов'янам» Південним товариством, була пропаганда серед солдатів. С. Муравйов і М. Бестужев вбачали в цьому той тип пропаганди, яким самі займалися, проте «слов'яни» сприйняли своє завдання інакше. Вони мали популярність серед солдатської маси, спілкувалися з ними на рівних, вникали в їхні потреби і навіть організували заворушення в 1-й Гренадерській роті Саратовського полку.

Ця рота спочатку командувалася членом «слов'янського товариства» М. Спиридовим, але після передачі під командування жорстокого поручика Березина, що застосовував нелюдські покарання, ситуація змінилася. Після одного з зібрань в селі Млинищах члени «слов'ян» дізналися про жорстокість Березина. Поручик А. Кузьмин запропонував бунт, і разом із юнкером Шеколлою та солдатом Анойченком, вони домоглися заміни Березина на капітана Клементева. Заворушення тривали кілька днів, і рота відмовилася покинути табори після їх закінчення.

Після арешту декабристів, Микола I наказав військовому міністру Татищеву з'ясувати походження членів «Товариства об'єднаних слов'ян». Виявилося, що ця організація об'єднувала представників різних національностей,

¹¹² Нечкина М. В. Декабристы. 1982.

зокрема українців, росіян, поляків та греків¹¹³. Серед членів товариства були українці: Яків Андрієвич, Яків Драгоманов, Микола Лісовський, Олексій Усвовський, Іван Шимков (Полтавська губернія), Іван Горбачевський, Микола Мозгалеvський (Чернігівська губернія), брати Борисови (Київська губернія), Іван Сухинов, Олександр Пестов (Херсонська губернія); росіяни: Володимир Бечаснов, Веніамін Соловйов (Рязанська губернія), Іван Кирєєв (Тульська губернія), Олексій Тютчев (Орловська губернія), Петро Громницький (Пензенська губернія), Олександр Височин, Андрій Шахирєв (Петербург); та поляки: Юліан Люблінський, Микола Красницький, Невенгловський, Островський, Скальмировський, Фаддей Жебровський, Павло Головинський, Ольшевський (Волинська губернія). Ця різноманітність підкреслювала спільність їхніх ідей та прагнень до змін у суспільстві¹¹⁴.

В «Записках» Горбачевського, документі, що відображає ідеї Товариства об'єднаних слов'ян, під керівництвом Петра Борисова була викладена концепція створення федерації славянських народів. Згідно з цим документом, передбачалося чітко визначити кордони кожного славянського держави та встановити демократичне представницьке правління для всіх. Планувався конгрес, який мав би управляти справами Союзу та при необхідності змінювати основні закони, залишаючи за кожною державою право займатися внутрішнім устроєм і розробляти власні закони.

Кожен славянський народ повинен був мати свою власну конституцію, яка відповідала б його національним традиціям та місцевим умовам. У центрі федерації планувалося створення столиці, де щорічно збирався б з'їзд представників усіх славянських республік для вирішення спільних питань. Члени Товариства уявляли свою федерацію як сильне політичне об'єднання з розвинутою промисловістю та активною торгівлею, оточене чотирма морями: Чорним, Білим, Балтійським та Адріатичним. Чотири якорі, що символізували це

¹¹³ Нечкіна М. В. Вступ. Нариси історії історичної науки в СРСР. 1965, с. 11.

¹¹⁴ Семенова А. В. 150-річчя повстання декабристів: конференції в Москві та Ленінграді. 1975, с. 203–206.

об'єднання, мали бути присутніми в гербі славянської федерації та зображуватися на печатці товариства. Їхній малюнок зберігся в архіві слідства по справі декабристів.

Важливим аспектом для декабристів була ідея встановлення конституційних засад та правової держави, яка гарантувала б права всіх громадян, незалежно від їхньої етнічної або національної приналежності.

Клятва членів Товариства об'єднаних слов'ян була складена за зразком карбонарських клятв. Той, хто вступав в організацію, давав обіцянку боротися «за звільнення себе від тиранства та повернення свободи, такої дорогоцінної для роду людського». Він клявся: «...саме пекло зі всіма його жахами не змусить мене видати тирану моїх друзів і їхні наміри»; «Я пройду через тисячу смертей, тисячу перешкод і присвячу останній подих свободі та братському союзу благородних слов'ян». Також були розроблені особливі «Правила об'єднаних слов'ян», які відзначалися прагненням до рішучих революційних дій: «Не сподівайся ні на кого, окрім своїх друзів і своєї зброї. Друзі допоможуть тобі, зброя захистить тебе», — зазначалося в першому правилі¹¹⁵.

«Слов'янський союз мав відбиток певної воїнственності», — зазначено в «Записках» Слов'янського товариства. «Страшна клятва, яка зобов'язувала членів присвячувати всі свої думки та дії благу і свободі своїх одноплемінників і жертвувати своїм життям для досягнення цієї мети, вимовлялася на зброї; лише від своїх друзів і своєї зброї слов'яни очікували виконання своїх бажань. Ідея, що свобода здобувається не сльозами, не золотом, а кров'ю, була глибоко вкорінена в їхніх серцях, і слова знаменитого республіканця, що «піднявши меч проти свого монарха, потрібно відкинути ножниці якомога далі», повинні були слугувати керівництвом для їхньої майбутньої поведінки».

Члени Слов'янського товариства відрізнялися від членів Північного та Південного товариств декабристів також і своїм матеріальним становищем. Вони

¹¹⁵ Бойко М. К., Сілкін А. В. Рец. на кн.: Казьмирчук Г. Д. Декабристоведение: Итоги и проблемы. 1917-1993 гг. 1996, с. 138.

в основному належали до малозабезпеченого дворянства, часто зовсім розореного. Самі члени Слов'янського товариства зазвичай не володіли землею чи селянами; їхні батьки в більшості випадків або були безземельними дворянами, або мали зовсім незначну кількість землі та селян. «У батька його три душі селян», — зазначено, наприклад, у формулярі члена Слов'янського товариства поручика Лісовського. За даними, зібраними губернатором після арешту Лісовського, його мати та сестра жили в Кременчуці «в маленькому дерев'яному будиночку, що складало все їхнє благосостояння» і заробляли на життя «власною працею» — «шиттям жіночого одягу, білизни тощо». Засновники товариства, брати Борисови, були синами відставного майора 8-го класу, який жив на скромну казенну «пенсію» у 200 рублів на рік; батько мав додатковий заробіток як провінційний архітектор. Більшість членів Слов'янського товариства жили «з одного жалування» і навіть іноді утримували на нього своїх рідних. Так, після арешту члена Слов'янського товариства Бечаснова його мати, «дворянка Бечаснова», залишилася без будь-яких засобів: єдиним її майном було «необхідне одягання», і її прихистило одне знайоме дворянське сімейство. Серед «слов'ян» був навіть син селянина Павло Фомич Вигодовський (справжнє прізвище Дунцов), який підробив дворянське свідоцтво, щоб влаштуватися на службу в канцелярію волинського губернатора¹¹⁶.

Варто зазначити, що Товариство з'єднаних слав'ян не відмовилося від своєї заповітної мети — звільнення та об'єднання слов'янських народів, коли влилося в Південне товариство декабристів. «Слов'яни», за словами «Записок», втішали себе надією, що після перевороту ідея Слов'янського союзу відродиться і з новою силою змусить працювати на благо звільнення слов'янських народів. Важливо відзначити, що члени Південного товариства під час об'єднання не відкидали слов'янської мети, а навпаки, висловлювали про неї велику співчутливість, вважаючи її більш віддаленою, ніж мета звільнення самої Росії

¹¹⁶ Нечкина М. В. Движение декабристов, т. 1. 1955.

від кріпацтва та самодержавства. Член Південного товариства Бестужев-Рюмін на об'єднувальному засіданні сказав, що «перетворення Росії необхідно відкрити всім слов'янським племенам шлях до свободи та благополуччя, що об'єднані товариства легше можуть здійснити це перетворення, і що Росія, звільнена від тиранства, буде активно сприяти меті Слов'янського союзу — звільнити Польщу, Богемію, Моравію та інші слов'янські землі, заснувати в них вільні правління та об'єднати всіх федеративним союзом».

Отже, «слов'яни» не відмовилися від своєї головної мети, а лише відсунули її в майбутнє, вважаючи, що першочерговим завданням є звільнення Росії від кріпацтва та самодержавства. Лише після досягнення цієї мети вони планували перейти до роботи над об'єднанням вільних слов'ян.

С. Єфремов надавав виняткове значення Малоросійському товариству В. Лукашевича у розвитку української ідеї¹¹⁷. Він вважав це товариство «досить численним», яке підтримувало зв'язки як з російськими, так і з польськими політичними організаціями. Лідера товариства, колишнього члена масонської ложі «Об'єднаних слов'ян» В. Лукашевича, С. Єфремов розглядав як «живу нитку», що з'єднувала київські опозиційні кола з їхніми однодумцями на Лівобережжі, зокрема, з полтавською ложою «Любові до істини», членами якої були І. Котляревський, В. Кочубей, М. Новіков, В. Тарновський, а також з гуртком автономістів навколо відомого князя М. Рєпніна. Проте слідча справа В. Лукашевича не підтверджує помітної ролі Малоросійського товариства на політичній сцені. Ймовірно, на момент арешту його лідера, це товариство все ще перебувало у стадії формування¹¹⁸.

Дійсно, документально підтвердити, що 1) Південне товариство можна вважати «українським декабризмом», а також 2) що українські декабристи прагнули до ідеї «самостійної України», неможливо. Проте прихильники концепції «українського декабризму» не ставили подібні цілі. Тому О. Гермайзе

¹¹⁷ Нечкина М. В. Декабристы. 1982.

¹¹⁸ Нечкина М. В. Декабристы. 1982.

обґрунтовано заперечив, що прихильники цієї концепції намагалися виявити у декабристів ідею самостійної України. Йшлося лише про формування певної групи декабристів у контексті української дійсності. Як зазначив О. Гермайзе, епоха декабристів стала періодом денационалізації, коли питання національної свідомості відійшли на другий план під впливом економічних реалій і необхідності загальних демократичних перетворень¹¹⁹.

Василь Лукашевич дійсно відігравав значну роль у формуванні підпільного «Малоросійського таємного товариства», яке стало важливою організацією у контексті боротьби за незалежність України. Авторство «Катехізиса автономіста», програми товариства, підкреслює його амбіції та мету: скасування кріпацтва, ліквідацію самодержавства та здобуття незалежності для України.

«Катехізис» розпочинався словами: «Де сонце сходить? У Чигирині!» — ці слова стали своєрідним гаслом, яке використовували учасники товариства під час своїх зустрічей. Важливо, що, згідно з допитами декабристів, до товариства входили виключно українці, що підкреслювало національний характер його діяльності.

Осередки «Малоросійського таємного товариства» існували в різних містах, зокрема в Києві, Полтаві та Чернігові. Товариство підтримувало зв'язки з іншими прогресивними організаціями, такими як «Товариство Об'єднаних Слов'ян», що свідчить про його інтеграцію в ширший контекст політичного руху того часу.

Арешти членів товариства в 1826 році свідчать про зростаючу увагу влади до його діяльності. Відомості, надані декабристами під час слідства, підтверджують існування таємної організації та її структуру. Наприклад, М. Бестужев-Рюмін та М. Муравйов-Апостол вказували на Лукашевича як на керівника товариства, підкреслюючи його знання та розум¹²⁰.

¹¹⁹ Казьмирчук Г. Д. Університетська декабристознавча школа: досягнення й перспективи розвитку. 2002, с. 17-18.

¹²⁰ Федоров В. А. Декабристи і їхній час. 1992, 272 с.

Попри арешти та переслідування, Лукашевич заперечував факт існування організації під час слідства в Петербурзі. Після короткого ув'язнення в Петропавлівській фортеці, він був засланий під нагляд поліції до свого маєтку в Борисполі, де й помер.

Таким чином, «Малоросійське товариство» стало однією з перших суспільно-політичних організацій в Україні, що засвідчило зародження організованої політичної опозиції самодержавству. Його діяльність і прагнення до незалежності вплинули на подальший розвиток українського національного руху.

Коли Микола I зайняв царський престол, масонські товариства почали зазнавати переслідувань. 25 грудня 1825 року була створена слідча комісія, яка на основі свідчень капітана В'ятського полку Аркадія Майбороди дізналася про існування таємної організації в Україні — Малоросійського товариства, очолюваного Василем Лукичем Лукашевичем. Майборода свідчив, що Павло Іванович Пестель під час конфіденційної бесіди заявив, що «в Малоросії існує таємне товариство, яке діє окремо від нашого» і перебуває «під зверхністю Польського таємного товариства»¹²¹.

На допиті в середині січня 1826 року Пестель визнав, що чув від представників Польського патріотичного товариства про існування численної таємної організації в Малоросії, з якою поляки нібито уклали союз, і що це товариство прагне незалежності Малоросії, погоджуючись на зверхність Польщі, якщо та зможе здобути свою незалежність. Однак він не назвав жодного члена цього товариства. Під час наступного допиту Пестель, відповідаючи на запитання про заснування товариства на чолі з Лукашевичем, заявив: «Товариство, засноване Лукашевичем, є те саме, яке, за словами поляків, прагне незалежності Малоросії і готове підпорядкуватися Польщі»¹²².

¹²¹ Шильдер Н. К. Імператор Микола Перший. Його життя і царювання. СПб, 1903, т. I, с. 162–164, 218–280.

¹²² Киянська О. І. Павел Пестель: офіцер, розвідчик, заговорщик. 2000.

Пестель, будучи вірним росіянином, відповідав полякам, що «Малоросійське товариство ніколи не досягне своєї мети, бо Малоросія навіки залишиться з Росією, і ніяка сила не зможе її відокремити».

Пестель був організатором і керівником Південного товариства, а його свідчення стали приводом для арешту всіх керівних діячів Південного та Польського патріотичних товариств. Василь Лукашевич був заарештований наприкінці січня 1826 року і 3 лютого ув'язнений у Петропавлівську фортецю. 16 січня 1826 року військовий міністр Татіщев передав наказ про арешт Лукашевича, Тарновського, Кочубея та Алексеєва.

Під час слідства Василь Лукашевич рішуче заявив, що не мав жодних «ліберальних думок». Він тримався стримано і розсудливо, намагаючись не надавати додаткових приводів для запитань слідчого. У минулому Лукашевич був активним членом Київської масонської ложі «З'єднані слов'яни», до якої також належав С. Г. Волконський. За словами Волконського, навколо ложі об'єднувалася прогресивна молодь, серед якої був і Лукашевич.

Знайомство з київськими масонами, ймовірно, було завдяки Волконському, з яким Лукашевича познайомив князь М. Репнін. Василь Лукич став близьким до Волконського і зустрічався у його квартирі з іншими діячами, такими як С. Муравйов-Апостол і Бестужев-Рюмін. Пізніше на очній ставці між Лукашевичем, Волконським і Муравйовим-Апостолом з'ясувалося, що жоден з них не робив Лукашевичу прямої пропозиції вступити до Південного товариства, а лише висловили бажання встановити зв'язок з польським товариством. Лукашевич відмовився, заявивши, що не вважає за можливе росіянину вступати в зв'язки з поляками¹²³.

Муравйов-Апостол зазначив, що «ненависть народна основана на повітовому патріотизмі», підкреслюючи, що всі повинні об'єднуватися для досягнення спільної мети. На коментар Муравйова про те, що одна конституція може утвердити щастя народу, Лукашевич відповів, що «щастя народне є слово

¹²³ Бушков А. Г. Гестапо Павла Пестеля. 1997, с. 463–469.

просторового і складного значення, про яке позитивно говорити дещо самовпевнено».

І. Ф. Павловський, дослідник історії Полтавщини, стверджує, що Малоросійське товариство не розпочало своєї діяльності й існувало лише як проект. Він припускає, що товариство не мало підтримки, що Лукашевич також підтверджував. Питання, чому ж Лукашевич накликав на себе небезпеку, залишалося відкритим, оскільки він все заперечував¹²⁴.

Що стосується заяви Хотяїнцева, що товариство мало «катехізис на зразок популярного у масонських ложах», Лукашевич зазначив, що вислів «сонце зійшло в Чигирині» — це давнє козацьке прислів'я, що нагадує про об'єднання з Росією під проводом Богдана Хмельницького. Він вважав за можливе говорити про Хмельницького як про героя, але стверджував, що товариство не могло існувати лише з малоросіян, оскільки це вимагало більшого об'єднання, ніж він міг запропонувати.

Після оголошення в 1822 році царського указу про повну заборону діяльності масонів, Василь Лукашевич залишився серед тих членів київської ложі, які нелегально продовжували збиратися. Доповідна записка київського генерал-поліцмейстера Ертеля від 30 березня 1824 року свідчить про це. У ній описується, як відбувалися нелегальні засідання: «Влітку 1823 року щонеділі на хуторі Бегичева під Києвом, а на початку 1824 року на масляному тижні з четверга до суботи у Києві, а «з суботи до середини першого тижня посту в м. Борисполі Полтавської губернії у повітового маршалка Василя Лукашевича»¹²⁵.

Таким чином, Київ став центром діяльності Лукашевича, де він намагався знайти однодумців і залучити їх до Малоросійського товариства. Під час слідства він не заперечував своїх думок про заміну масонських лож таємними товариствами та свої наміри створити таку організацію, але фактично її не заснував. Керуючий справами слідчої комісії О. Д. Боровков, проаналізувавши

¹²⁴ Павловський І. Ф. Из прошлого Полтавщины: К истории декабристов. 1918, с. 29.

¹²⁵ **Ошибка! Источник ссылки не найден.**

всі наявні документи, у своїй доповідній записці про В. Лукашевича зробив висновок: «...Товариства в Малоросії не було». Цей висновок суттєво полегшив ситуацію Лукашевича у справі бунтівників, адже це свідчило про відсутність фактичних доказів його активної участі в організації таємного товариства.

ВИСНОВКИ

Виходячи з аналізу історіографії, джерел та методів, дослідження охопило широкий спектр поглядів на національне питання у переддекабристських і декабристських організаціях. Різні форми ідей національної свободи простежуються в діяльності груп від ранніх утворень, таких як Семенівська та Священна артілі, до більш розвинених організацій на зразок Союзу спасіння і Союзу благоденства. Ці угруповання не лише виявили інтерес до загальноімперських реформ, а й започаткували дискусії навколо питання національних прав народів, які перебували під владою Російської імперії.

Особливу увагу в роботі приділено Північному та Південному товариствам. В концепції одного з лідерів Південного товариства Павла Пестеля національне питання набуло чітких форм. Вказуючи на деяку специфіку українських земель, Павло Пестель виступав за повну асиміляцію українців. Асиміляційним був і курс, передбачений у Руській Правді по відношенню до кавказьких народів. Ворожим було ставлення Павла Пестеля до євреїв у Російській імперії. При цьому, з певними омовками, визнавалося право Польщі на самостійність.

У розділі, присвяченому Товариству об'єднаних слов'ян та «Малоросійському товариству» Василя Лукашевича, розглянуто український контекст національного питання. «Малоросійське товариство» стало однією з перших організацій в Україні, що поставила за мету домогтися політичної та культурної автономії. Втім, через нестачу джерел низка аспектів історії «Малоросійського товариства», зокрема, і специфіка поглядів членів товариства на національне питання, залишається предметом дискусій. Співпраця Товариства об'єднаних слов'ян з іншими слов'янськими товариствами відображала зростання ролі національного фактора у суспільному житті..

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. «Декабристи в Москві». Збірник статей. - Московський робітник, 1963.
2. «Українські декабристи чи декабристи на Україні?»: Рух декабристів очима істориків 1920-х. 2011.
3. 150 років повстання декабристів (Зарубіжна історіографія руху декабристів). 1975, с. 145.
4. Mazour A. G. Women in Exile: Wives of the Decembrists. Tallahassee (Fla): University Press, 1975. X. 134 p.
5. Sitran G. Il decabrisimo: Un paradigma della storiografia sovietica. Anali di Ca' Foscari. Paideia, 1978. Vol. 17, № 1, p. 81–86.
6. Ахмадієв Ф. Н. Вивчення європейської історіографії в Росії у другій половині XIX - початку XX ст. 1987, с. 14–15.
7. Багалій Д. Декабристи на Україні. 1926.
8. Белінський В. Г. Зібрання творів: У 9-ти т. 1977, т. 2, с. 253, 280, 346.
9. Бойко М. К., Сілкін А. В. Рец. на кн.: Казьмирчук Г. Д. Декабристоведение: Итоги и проблемы. 1917-1993 гг. 1996, с. 138.
10. Бокова В. М. «Декабристи та його час». Москва, 1995.
11. Бокова В. Незбагненна зухвалість безумців: Листи старого декабриста. 1991, № 11–12, с. 86.
12. Бушков А. Г. Гестапо Павла Пестеля. 1997, с. 463–469.
13. Вибрані соціально-політичні та філософські твори декабристів: У 3-х т. 1951, с. 278.
14. Відповідь Пестеля на запитання Слідчого Комітета у Павлова - Сильванського. Декабр. Пестель перед Верх.угол. судом, с. 27–31.
15. Володіна Т. О. М. О. Гершензон – історик російської суспільної думки. 1988, с. 22.
16. Восстание декабристов: документы. 1925–2016. [Електронний ресурс] Режим Доступу: <http://decabristy-online.ru/doc/dela/>

17. Восстание декабристов. Библиография, 1929, с. 794.
18. Герцен О. И. Собрание сочинений: В 30-ти т. 1956, т. 7, с. 137–258.
19. Движение декабристов: Указ. лит. 1928-1959. 1960, с. 434.
20. Движение декабристов: Указ. лит. 1960-1976. 1983, с. 302.
21. Декабристские чтения: Материалы. 1988-1991. - Вып. 1-У.
22. Декабристські читання. 2001, с. 123.
23. Декабристські читання. Збірник статей Міжнародної науково-теоретичної конференції, присвяченої 180-річниці заснування Південного товариства декабристів. 2001.
24. Декабристы: Библиогр. указ. лит. 1980-1983 гг. 1985, с. 46. Декабристы: Указ. лит. 1989 г. 1990. - 56 с.;
25. Добровольський Л. П. "Desembriana". До підсумків ювілейної літератури про південний декабризм. 1927, с. 901–921.
26. Дружинін М. М. Вибрані праці: Спогади, думки, досвід історика. 1990, с. 345.
27. Дружинин Н.М. Избранные труды: Революционные движения в России в 19в. с.141-197.
28. Єфремов С. Від легенди до історичної правди (місцеве підґрунтя в декабристському рухові). с. 4.
29. И.И. Горбачевский. Записки; Письма: Изд-во АН СССР, 1963. — 354 с
30. Іван Муравйов-Апостол: державний діяч, людина, батько декабристів. Київська старовина. 2012, с. 122-133.
31. Історіографія історії Української РСР. 1987, с. 147.
32. Історія політичних і правових вчень: Підручник, 1997, с. 232.
33. Казьмирчук Г. Д. "...Все, що посіяне, зійде...". 1988, с. 31.
34. Казьмирчук Г. Д. «Апостоли правди»: Рух декабристів в історичній літературі ХІХ - першої половини 1930-х років. 1997, с. 209.
35. Казьмирчук Г. Д. Бібліографічний покажчик. Вступна стаття В. Л. Смирнова. 1990, с. 20.

36. Казьмирчук Г. Д. Вивчення руху декабристів в радянській історичній літературі. 1980, с. 56–64.
37. Казьмирчук Г. Д. Віктор Олександрович Романовський: Життя та праця вченого. 2000, с. 38.
38. Казьмирчук Г. Д. Віктор Олександрович Романовський: сучасний стан та перспективи наукової біографії історика. 1999, с. 51-58.
39. Казьмирчук Г. Д. Движение декабристов. 1979, с. 131.
40. Казьмирчук Г. Д. Движение декабристов: Указ. лит. 1977-1987. 1988, с. 194.
41. Казьмирчук Г. Д. Декабристи в Україні: досягнення і перспективи вивчення. 2001, с. 7-21.
42. Казьмирчук Г. Д. Декабристи. Історіографія проблеми. 1917-1935 рр. 1994, с. 125.
43. Казьмирчук Г. Д. Декабристи: Історіографія проблеми. 1994, с. 3.
44. Казьмирчук Г. Д. Декабристоведение: Итоги и проблемы. 1917-1993 гг. 1993, с. 114.
45. Казьмирчук Г. Д. Декабристознаство: Підсумки і проблеми. 1993, с. 114.
46. Казьмирчук Г. Д. Декабристські ідеї в історіографічній спадщині М. П. Драгоманова. 1992, с. 9-14.
47. Казьмирчук Г. Д. Деякі питання історіографії повстання Чернігівського полку в дослідженнях істориків України (1918–1976 рр.). 1977, с. 90–97.
48. Казьмирчук Г. Д. До питання про періодизацію вивчення руху декабристів. 1997, с. 28-33.
49. Казьмирчук Г. Д. Доля «Русской правды» П. 1. Пестеля. 1988, с. 12-20.
50. Казьмирчук Г. Д. Історіографічна спадщина В. О. Романовського (1920-1930). 2000, с. 5-9.
51. Казьмирчук Г. Д. Історія Товариства об'єднаних слов'ян в дослідженнях М. В. Довнар-Запольського. 1993, с. 107-111.
52. Казьмирчук Г. Д. Освещение деятельности декабристов в Белой Руси в современной советской историко-художественной литературе. 1990, с. 26–32.

53. Казьмирчук Г. Д. Особистий архів Г. Д. Казьмирчука. Лист Г. В. Семенової від 10.11.1994 р.
54. Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів. Історіографічні дослідження. 1917-1990 рр., с. 5.
55. Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів: Вітчизняна історіографія. Програма спецкурсу для студентів іст. ф-ту. 1991, с. 23.
56. Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів: Всесвітня історіографія. 1999, с. 17.
57. Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів: дискусійні питання та спроба їх розв'язання (до 180-річчя повстання). 2005, с. 50-65.
58. Казьмирчук Г. Д. Рух декабристів: Історіографія проблеми (1917 - середина 1930-х років). 1997, с. 36.
59. Казьмирчук Г. Д. Советское декабристоведение и поиск новых архивных документов. 1990, с. 163-165.
60. Казьмирчук Г. Д. Суспільно-політичний рух в Росії першої половини ХІХ ст. у творах І. Я. Франка. 1988, с. 8-10.
61. Казьмирчук Г. Д. Університетська декабристознавча школа: досягнення й перспективи розвитку. 2002, с. 17-18.
62. Казьмирчук Г. Д., Каревін О. С. Українське національне питання в програмних документах декабристів. 1991, с. 41-42.
63. Казьмирчук Г. Д., Куликівська Г. М. Документальні видання про російсько-польський революційний союз 20-30-х років ХІХ ст. 1989, с. 42-48.
64. Казьмирчук Г. Д., Латиш Ю. В. Українське декабристознавство. 2002, с. 282.
65. Казьмирчук Г. Д., Микульська Л. А. Декабристы и Вольны. 1988.
66. Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. Движение декабристов в современной советской историографии. 1990, с. 10–11.
67. Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. Декабристські читання. 1989, с. 204–205.
68. Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. Історія Товариства об'єднаних слов'ян в дослідженнях М. В. Довнар-Запольського. 1993, с. 110.

69. Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. Концепція майбутнього державного устрою України в програмних документах декабристів. 1994, с. 43-45.
70. Казьмирчук Г. Д., Сілкін А. В. М. В. Довнар-Запольський як декабристознавець. 1995, с. 80-87.
71. Казьмирчук Г. Д., Шлапак Ю. М. Декабристы. Библиогр. указ. лит. 1975-1980 гг. 1982, с. 65
72. Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х т. – Т. 1, 1990, с. 169.
73. Киянська О. І. Наукова біографія П. І. Пестеля. 2002.
74. Киянська О. І. Павел Пестель: офіцер, розвідчик, заговорщик. 2000.
75. Кіреєва Р. А. Виникнення проблеми історіографічних напрямів у російській буржуазній науці кінця ХІХ - початку ХХ ст. 1978, с. 25–31.
76. Коляда І. І. Історія України (початок ХІХ ст. - початок ХХ ст.). 9 клас. Зошит-конспект тем уроків. Тестові завдання. Вид. третє. 1996, с.
77. Крупенков А., Крупенков Н. Доля декабриста. 1994, 210 с.
78. Куликовська А. М. Советская историография российско-польских революционных связей 20-30-х гг. ХІХ ст. 1991, с. 22.
79. Латиш Ю.В. Декабристи в Україні. Історіографічні студії/ Ю.В. Латиш. — К.:Логос, 2014. — 238с.
80. Лисенко М. Декабристський рух на Україні. 1954.
81. Лисенко М. М. До питання тактики декабристів: Дис. на здобуття вчен. ступеня канд. іст. наук. 1949, с. 4.
82. Лисяк-Рудницький І. Інтелектуальні початки нової України, с. 175.
83. Медведська Л. О. Декабристи на Полтавщині. 1960.
84. Михальченко С. І. М. В. Довнар-Запольський: Історик і громадський діяч. 1993, № 6, с. 162–170.
85. Мілюков П. Декабристи і зв'язок поколінь. 1990, № 52, с. 10.
86. Невелєв Г. А. Історія декабристів у працях В. І. Семевського. 1975, с. 232–257.
87. Невелєв Г. А. Н. П. Павлов-Сильванський – історик декабристів. 1971, с. 53–59.

88. Невельов Г. О. Російське декабристознавство кінця ХІХ – початку ХХ ст.: Історіогр. портр. 1993, 60 с.
89. Нечкіна М. В. Движение декабристов, т. 1. 1955.
90. Нечкіна М. В. Декабристы. 1982.
91. Нечкіна М. В. Вступ. Нариси історії історичної науки в СРСР. 1965, с. 11.
92. Нечкіна М. В. До підсумків дискусії про періодизацію історії радянської історичної науки. 1962, с. 57–78.
93. Нечкіна М. В., Є. Н. Городецький. Розвиток радянської історіографії історії СРСР. 1978, с. 273–296.
94. Нечкіна М.В. Русская правда П.И. Пестеля и сочинения, ей предшествующие. 1958.
95. Павловський І. Ф. Из прошлого Полтавщины: К истории декабристов. 1918, с. 29.
96. Парадизов П. Декабристы. 1930, с. 120.
97. Парадизов П. Нариси з історіографії декабристів. 1928, 287 с.
98. Пыпин А.Н.: Общественное движение в России при Александре I. 3-е изд. СПб., 1900. С. 547 и след.
99. Російські та польські революційні рухи в Україні 20-30-х років. 1998, с. 176–180.
100. Рух декабристів: Показчик літератури. 1977–1992 рр. 1994, с. 343–347.
101. Сабеннікова Н. В. Історія російського визвольного руху кінця ХVІІІ – першої половини ХІХ ст. у сучасній західній історіографії. 1990, с. 26.
102. Семевський. Вопрос о преобразовании государственного строя России в ХVІІІ и первой четверти ХІХ вѣка. Былое, с. 77.
103. Семенова А. В. 150-річчя повстання декабристів: конференції в Москві та Ленінграді. 1975, с. 203–206.
104. Семёнова А. В. Некоторые проблемы революционного и общественного движения первой половины ХІХ века в советской историографии. 1989, с. 88.
105. Сергієнко Г. Я. Декабристы та їх революційні традиції на Україні. 1975.

106. Сілкін А. В. Г. Д. Казьмирчук – дослідник історії України (До 50-річчя з дня народження). 1993, с. 3–13.
107. Сухоруков В. Д. Историческое описание земли Войска Донского. 1869. - Т. 1; Т. 2.
108. Труды Первой Всесоюзной конференции Историков-марксистов 28/ХІІ-1928 – 4/І-1929, с. 440.
109. Університетська десембріана. Дослідження руху декабристів у Київському університеті. 2008.
110. Федоров В. А. Академік М. В. Нечкіна (1901–1985) – історик руху декабристів. Вістн. Моск. ун-ту. Сер. 8, Історія. 1986, № 3, с. 40–61.
111. Федоров В. А. Декабристи і їхній час. 1992, 272 с.
112. Ченцов Н. М. Юбилейная литература о декабристах. 1924-1926. 1927, с. 112.
113. Шильдер Н. К. Імператор Микола Перший. Його життя і царювання. СПб, 1903, т. І, с. 162–164, 218–280.
114. Шпак В. Волинські конференції: інформація до роздумів, 2009, с. 5.
115. Щербицький В., Горбачов М. Висвітлення взаємовідносин в історіографії та мемуарах. 2012, с. 283—293.
116. Юрочкіна І. Г. Прилюдний захист дисертації Ю. В. Латишем. Вип. ІІІ. 2008, с. 169—170.

Резюме

Дипломна робота присвячена вивченню національного питання в переддекабристських і декабристських організаціях. Аналіз показав, що національні погляди в цих організаціях були різноманітними і залежали від соціально-політичного контексту, умов діяльності, а також специфіки ідей та цілей, які вони перед собою ставили. Деякі угруповання приділяли більше уваги самовизначенню народів, тоді як інші прагнули зберегти цілісність імперії. Загалом, дослідження показало, що національне питання було одним з провідних аспектів в ідеології переддекабристських і декабристських організацій. Проте в рамках руху декабристів не було єдиного підходу до національного питання, оскільки ставлення до цього аспекту значною мірою формувалося під впливом ідейних, регіональних і соціальних чинників.

Summary

The thesis is dedicated to the study of the national question in pre-Decembrist and Decembrist organizations. The analysis revealed that national views within these organizations were diverse and depended on the socio-political context, conditions of their activities, and the specific ideas and goals they pursued. Some groups focused more on the self-determination of peoples, while others sought to preserve the integrity of the empire. Overall, the research demonstrated that the national question was one of the key aspects of the ideology of pre-Decembrist and Decembrist organizations. However, within the Decembrist movement, no unified approach to the national question was developed, as attitudes toward this issue were largely shaped by ideological, regional, and social factors.